

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 72 – 2021

1–4

SUMAR

STUDII

RENATA-GABRIELA TATOMIR, Un fragment de sarcofaș egiptean din colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”	5
GABRIELA FILIP, Geme romane în context medieval și modern	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, Castelul Bethlen din Criș (jud. Mureș) în arhiva Direcției Monumentelor Istorice	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, Reidentificarea unui monument bucureștean: capela Palatului Știrbey de pe Calea Victoriei	137

NOTE ȘI DISCUȚII

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, Un pumnal cu nervură mediană pronunțată de la Hârtiești (jud. Argeș)	165
IULIAN BÎRZESCU, O inscripție în alfabet atic pe un fragment ceramic de la Histria	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, Un relief cu reprezentarea lui Herakles de la Histria	201

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XL, 2020)	209
---	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

SCIVA, tomul 72, nr. 1–4, București, 2021, p. 1–280

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Ion Mareș, Siret – „Dealul Ruina”. Așezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podișul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó)	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuțiu, O nouă așezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiș. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean)	272
ABREVIERI	277

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 72 – 2021

1–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

RENATA-GABRIELA TATOMIR, An Egyptian fragment of sarcophagus in the collection of the “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology	5
GABRIELA FILIP, Roman gemstones in medieval and modern context	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, The Bethlen noble residence from Criș (Mureș county) in the Historical Monuments Direction Archive	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, The reidentification of a monument in Bucharest: the Chapel of the Știrbey Palace on Calea Victoriei	137

NOTES ET DISCUSSIONS

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, A dagger with prominent midrib from Hârtiești (Argeș county)	165
IULIAN BÎRZESCU, An Attic ceramic inscription from Histria.....	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, A relief depicting Herakles from Histria	201

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronique épigraphique de la Roumanie (XL, 2020).....	209
---	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Ion Mareş, Siret – „Dealul Ruina”. Aşezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podişul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó).....	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuţiu, O nouă aşezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiş. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean).....	272
ABRÉVIATIONS.....	277

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XL, 2020)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

În memoria Profesorului Alexandru Avram

Noua serie a cronicii epigrafice consemnează un număr important de contribuții (cărți și articole), tratând diferite probleme ale istoriei provinciilor Dacia (2179–2254) și Moesia Inferior (2255–2300). Cele mai importante sunt publicațiile de inscripții (Dacia, nr. 2204–2254; Moesia Inferior, nr. 2274–2300); un număr de note prezintă epigrafe inedite, unele cu semnificație istorică deosebită; în alte cazuri, sunt reluări de inscripții mai vechi¹. Unele note cuprind studii apărute în publicații din anii precedenți (în special din anul 2019, apărute cu întârziere, după predarea la redacție a seriei precedente).

De asemenea, de curând, în cursul definitivării acestei cronici, a apărut un nou volum din *L'Année épigraphique* (2018); inscripțiile din Dacia sunt cuprinse între nr. 1312–1362 (fișe întocmite, cele mai multe, de Ioan Piso), iar cele din Dobrogea între nr. 1375–1379 și 1392–1403 (întocmite de autorul acestei cronici).

Din păcate, trebuie să consemnăm și un tragic eveniment petrecut de curând: dispariția neașteptată a profesorului Alexandru Avram (5 august 2021), eminent istoric și epigrafist al antichității greco-romane; a fost un strălucit discipol al profesorului D.M. Pippidi, comparabil ca învățătură cu magistrul său. Au rămas, cum se întâmplă totdeauna, multe cercetări nefinalizate; unele, totuși, se află deja sub tipar. Printre cele așteptate, este și un volum *supplementum* la inscripțiile histriene, la care Alexandru Avram a adus numeroase contribuții. Acum, solicităm implicarea a doi colegi și prieteni ai săi, dr. Livia Buzoianu și dr. Dragoș Hălmagi, și ei autori ai unor importante contribuții la istoria cetăților pontice, să găsească timpul și puterea să strângă într-un volum ISM VI.1–3 contribuțiile epigrafice ale profesorului și ale lor proprii. Profesorul Alexandru Avram merită acest omagiu postum.

---

* Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Adunarea bibliografiei epigrafice a beneficiat de sprijinul colegilor: prof. dr. Ioan Piso (Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Studii Romane, Cluj-Napoca), prof. dr. Radu Ardevan (Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Studii Romane, Cluj-Napoca), prof. dr. † Alexandru Avram (Université Le Mans), dr. Florian Matei-Popescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București).

DACIA

(nr. 2179–2247)

Bibliografie – Generalități

(nr. 2179–2203)

2179. *Viața în Dacia Romană. Cum am devenit latini.* Număr special al revistei *Historia* IX, 32 (septembrie), 2020. Sumarul (în text, cele mai multe titluri sunt ușor modificate):

- Eduard Nemeth, *Apărarea provinciei* (p. 6–19);
- Andrei Pogăciaș, *Procesul de romanizare* (p. 20–27);
- Florian Matei-Popescu, *Organizarea administrativă* (p. 28–39);
- Florian Matei-Popescu, *Viața urbană* (p. 40–47);
- Rada Varga, *Populația* (p. 48–55);
- Silvia Mustăță, David Petruț, *Viața cotidiană* (p. 56–69);
- Sorin Nemeti, *Religia* (p. 70–77);
- Florian Matei-Popescu, *Exploatarea aurului* (p. 78–81);
- Dan Ruscu, *Abandonarea provinciei* (p. 82–89);
- Felix Marcu, *Cercetările arheologice* (p. 91–97).

2180. Mihai Bărbulescu (coord.), *Termele din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2019.

Edificiul este situat în *praetentura dextra* a castrului și a fost cercetat între 1993–2008.

În prezenta cronică epigrafică, ne reține atenția mai întâi bogatul material tegular șampilat al legiunii V Macedonica (p. 130–147, fig. 306–311, foto color și desene; prezentare: Sorin Nemeti); 11 tipuri. Unele ștampile atestă epitetele legiunii: *pia*, *pia fidelis*, precum și supranumele imperial *Ant(oniniana)* și *p(ia) f(idelis) S(everiana)*.

2181. Mihai Bărbulescu (coord.), *Principia din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2020.

Edificiul comandamentului (*principia*) din castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa [124,60 (–125) × 71,80 (–72,60) m; 3,80 ha] a fost cercetat între anii 1971 și 2016. Publicare integrală, contribuție a colectivului coordonat de către prof. Mihai Bărbulescu.

În nota de față, ne rețin atenția numai subcapitolele II.1, *Materialul tegular șampilat*, p. 93–96, pl. I–V (p. 323–327; autor: Sorin Nemeti) și II.9, *Materialul epigrafic*, p. 243–269, pl. XCVI–CV (p. 418–427; autor: Mihai Bărbulescu).

Pentru materialul tegular șampilat, vezi și nota precedentă. Bună parte din materialul epigrafic (îndeosebi cel lapidar) a fost de curând prezentată într-un alt volum de către Mihai Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, Cluj-Napoca, 2012 (vezi și AÉ, 2012, 1202–1236).

2182. Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana (eds.), *The Roman Provinces – Mechanisme of Integration*, Cluj-Napoca, 2019. Reținem studiile privitoare la epigrafia Daciei:

- Dan Dana, *Témoignages épigraphiques récents sur l’onomastique et le recrutement des Daces*, p. 143–166 (cu completări la articolul publicat împreună cu Florian Matei-Popescu, *Soldats d’origine dace dans les diplômes militaires*, *Chiron* 39, 2009, p. 209–256);

– Eugenia Beu-Dachin, Sorin Nemeti, *A fragmentary bronze inscription from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, p. 167–177 (vezi *infra*, nr. 2218);

– Timea Varga, *The cult of Domnus and Domna. The Great Gods of the «Regional Pantheon» of Illyricum*, p. 233–257 (12 atestări epigrafice: Dacia, Moesia, Pannonia, Dalmatia; inscripția pe un tipar de teracotă de la Cristești, IDR, III/4, 167 = AÉ, 2010, 1372, sugerează conexarea cu reprezentarea perechii divine pe teracotele din Dacia și Moesia Inferior);

– Sorin Nemeti, *Dis deabusque Daciarum. The Dacian Religious universe from a Roman perspective*, p. 259–271 (*Dacia, Terra Daciae, Genius Daciarum, Fortuna Daciarum* sunt divinități ale panteonului roman provincial, dar cumulul *Dii Deaque Daciarum* poate face referire, cum remarca Nicolae Gostar, la divinități autohtone).

2183. Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea, Timea Varga (eds.), *The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions*, Cluj-Napoca, 2019. Conținutul culegerii:

– Sorin Nemeti, Dan Dana, *Introduction. The Dacian paradox*, p. 7–25;

– Eugenia Beu-Dachin, *Ancient authors about the 2th–3th century Dacians*, p. 29–97;

– Irina Nemeti, *Dacians in Roman art*, p. 99–157;

– Dan Dana, *Dacians in the provinces of the Roman Empire. An overview*, p. 161–262;

– Dan Dana, Sorin Nemeti, *Native toponyms in the province of Dacia*, p. 263–325;

– Timea Varga, *The religion of the Dacians in the Roman Empire*, p. 327–350;

– Sorin Nemeti, *The indigenous population of Roman Dacia. Archaeological sources*, p. 351–394;

– Luciana Nedelea, *An overall insight in the production and consumption of pottery among native rural communities within 2th–3th century A. D. Roman Dacia*, p. 395–428;

– Dan Dana, *Conclusions. The integration of the Dacians*, p. 429–435.

2184. Sorin Nemeti, *Le syncrétisme religieux en Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2019.

*

2185. Ionuț Acrudoae, *Câteva aspecte privind cohortes II, III și IIII Pannoniorum*, AnȘUIași 66, 2020, p. 15–25.

În această notă, ne reține atenția discuția (p. 21–22) asupra unei ștampile tegulare înregistrată în CIL, III, 1263 l ca provenind de la Apulum („Apuli [nunc Blasendorf]”; „Téglás misit Bormanno”); ștampila este înregistrată și în AÉ, 1894, 7 (după AEM 16, 1893, p. 255): COH IIII P, cu lectura *coh(ors) IIII P(annoniorum)*.

Autorul notei remarcă faptul că această trupă nu este menționată astfel în epigrafia Daciei. Doar în Italia, într-o inscripție de la Alba Fucens (CIL, IX, 3924 = 5623) apare un *cura[tor] coho(rtis) IIII Pann(oniorum)*, dintr-o provincie nementionată.

Alte lecturi: *coh(ors) IIII p(raetoria)* sau *coh(ors) II N(ova) P(annoniorum)* i se par autorului imposibile. În concluzie, notează: „Așadar, *cohors IIII Pannoniorum* a fost înființată cândva, în prima sau a doua jumătate a secolului I, după *cohors III Pannoniorum*, dar nu se știe dacă a urmat același traseu ca și unitățile surori. Deoarece o regăsim în provincia Dacia din secolul al II-lea, fie a fost transferată din Britannia odată cu alte unități, probabil împreună cu *cohors III Pannoniorum* și legiunea II Adiutrix, fie a rămas în Pannonia și a fost mutată în Dacia în timpul sau după cucerirea provinciei. Nu au mai fost descoperite alte dovezi epigrafice

după atestarea de la *Apulum*, cohorta căzând în anonimat. Fie a fost distrusă sau desființată cândva în secolul al III-lea, fie efectivele sale au fost unite cu cele ale unei alte trupe auxiliare”.

Un semn de întrebare ridică faptul că această ștampilă nu a mai apărut la *Apulum* sau în altă parte a Daciei. De asemenea, o *cohors III Pannoniorum* nu apare atestată în diplomele militare – nici ale Daciei, nici ale altei provincii. S-ar putea să fie vorba de o confuzie de localizare cu o ștampilă a cohorții *II Brittonum Nerviana Pacensis milliaria*, staționată în castrul de la Buciumi, în Dacia Porolissensis: COH II N P (vezi IDR Appendix I, p. 70; Appendix II, p. 102); hasta oblică a literei *N* poate să fi fost mai ștearsă, ceea ce ar explica lectura COH III P.

2186. Mariana Crînguș-Balaci, *Despre scris și învățătura de carte la Tibiscum*, Banatica 30/1, 2020, p. 207–216.

Studiul privește inscripțiile lapidare, dar și pe cele cursive – îndeosebi pe materialul tegular, înainte de ardere.

2187. Antonio Melero Bellido, Ricardo Hernández Pérez, *Nueva lectura de una inscripción votive bilingüe de las termas de Germisara (Dacia Superior)*, *Fortunatae* 32, 2, 2020, p. 427–448.

Inscripția a fost publicată de către Ioan Piso, *Ein Gebet für die Nymphen aus Germisara*, *ActaMN* 52/1, 2015, p. 46–68 (inscripție versificată, în hexametri; amplu comentariu epigrafic, lingvistic și istoric); preluată în: AÉ, 2015, 1186 (cu unele observații de Nicole Boels-Janssen, Simone Follet, Bernadette Puech); *CEpR*, XXXVI (2016), nr. 1909.

Se remarcă diferența calitativă de limbă între inscripția latină și cea greacă. Textul latin prezintă o imagine cultă și poetică; este un amplu *carmen* în hexametri dactilici, cu o evidentă influență a limbajului poeziei clasice latine. În schimb, textul grecesc este mai stângaci, cu erori și dificultăți de transpunere în greacă a limbajului expresiv al variantei latine.

2188. Dan Dana, *Notiță complementară despre descoperirea diplomei de la Grojdibod*, *Oltenia* 27, 2020, p. 164–166.

Autorul se străduie să stabilească data descoperirii diplomei de la Grojdibod din 22 martie 129 (CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10): prima mențiune ar fi cea apărută în ziarul *Curierul Românesc* din 18 februarie 1839 (autor anonim), când diploma se afla deja în cabinetul de antichități al banului Mihalache Ghica (conform știrii menționate); în 1842 este descrisă de Vladimir de Blaremburg (vezi indicațiile bibliografice, cea citată și altele, ale autorului).

Se știe că banul Mihalache Ghica, fratele și ministrul de interne al domnitorului regulamentar Alexandru Ghica, aflat cu o misiune administrativă în județele de pe Olt, s-a oprit în vara anului 1837 la Slăveni, împreună cu colonelul Vladimir de Blaremburg (cumnatul lor) și marchizul de Châteaugiron (consulul Franței la București), pentru a cerceta un *mithraeum* descoperit de curând. Descoperirea a fost prezentată de Vladimir de Blaremburg în două articole, publicate în anul 1837, în numerele din luna noiembrie ale ziarelor *Curierul Românesc* și *Muzeul Național, gazetă literară și industrială*². Este foarte probabil că tot atunci au aflat de descoperirea de la Grojdibod, care a intrat în colecția banului Mihalache Ghica.

² Articolele erau însoțite de o planșă cu prezentarea pieselor din *mithraeum* (pe care am avut norocul s-o descopăr în numărul respectiv din *Curierul Românesc*, la Biblioteca Academiei Române).

Relativ la conținutul diplomei, autorul notează (p. 164): „Soldatul beneficiar, Eupator fiul lui Eumenes, era originar din Sebastopolis (din Pont, în provincia Galatia, ulterior Cappadocia) și slujise în *vexillatio equitum Illyricorum*, la origine un *numerus* de călăreți selectați din Illyricum – cu ocazia cuceririi Daciei. Este semnificativ faptul că o diplomă recent publicată atestă eliberarea printr-o constituție din 18 februarie 129 a lui Calicles, fiul lui Buccio, originar din Sebastopolis, călăreț în *ala Gallorum Flaviana* din Moesia Superior [AÉ, 2018, 1994]. Avem astfel dovada unui grup de recruți originari din teritoriul acestei cetăți din Asia Mică, care (!) au fost vărsați în 101 în mai multe unități auxiliare din provinciile balcanice, dintre care unii au fost selectați în acel *numerus* transferat în Dacia” (autorul trimite la cartea publicată de către Florian Matei-Popescu și Ovidiu Țentea, *Auxilia Moesiae Superioris*, Cluj-Napoca, 2018, p. 22–23).

Prezentarea este confuză și aproximativă. Din diploma de la Grojdibod, aflăm că au fost „lăsați la vatră” militarii din armata Daciei Inferioare (o *ala*, patru *cohortes* și *vexillatio* menționată), cei care serviseră sub arme cel puțin douăzeci și cinci de ani: *quin(is) et vicen(is) pluribusve sti[p]endis emeritis*; dacă depășirea stagiului de 25 de ani se referă și la *vexillatio equitum Illyricorum*, ar fi posibil ca trupa să fi fost creată chiar cu ocazia primei *expeditio Dacica* a împăratului Traian.

De fapt, prima mențiune a acestei trupe în Dacia Inferior o întâlnim într-o diplomă din 12 februarie 126 (AÉ, 2009, 1035 = ILD, II, 818): *vexill(atio) equit(um) Illyrici*; în afară de diploma din 22 martie 129, această *vexillatio* mai apare într-o diplomă (fragmentară) din anul 130 (RMD, V, 375), precum și într-un alt fragment, datat cândva între 130/138 (AÉ, 2003, 2014 = ILD, I, 26).

Dar, în diploma din 13 decembrie 140 a aceleiași provincii, este menționată ca *numerus equitum Illyricorum*; titularul diplomei era iarăși un *ex gregale* al acestui *numerus*, anume *Bithus Solae f.* din neamul tracilor bessii (RMD, 39 = IDR, I, 13). Acest *numerus* apare și în diploma din 19 iulie 146; copia acestei *constitutio* a fost destinată unui militar al acestei trupe, *ex sesquipliclar(io) Cocae Tyru filio Sardin(a)* (RMD, IV, 269 = AÉ, 2011, 1791 = ILD, II, 826). Alte două mențiuni sunt din anii 150 (AÉ, 2007, 1761 = ILD, I, 828) și 151/161 (AÉ, 2012, 1952 = ILD, II, 834). O ștampilă tegulară de la Hoghiz, atribuită acestui *numerus*, pare a arăta că unitatea staționa pe Oltul transilvănean (IDR, III/4, 243). Această localizare este întărită de faptul că P. Aelius Marcianus, *praef(ectus) coh(ortis) I Augustae Bracarum* (este vorba de *cohors I Bracaraugustanorum*, staționată la Brețcu) a acumulat temporar și comanda altei unități: *praepositus n(umeri) Illyricorum*, pe timpul lui Marcus Aurelius (CIL, VIII, 9358 = ILS, 2738 = IDRE, II, 464); tot atunci, C. Nonius Caepianus a fost prefect al alei *I Asturum* (atestată la Hoghiz), precum și *praepos[itus] numeri equitum elector[um] ex Illyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2739 = IDRE, I, 132). Prin urmare, această *vexillatio* a fost transformată în *numerus* în ultimii ani ai domniei lui Hadrian.

De asemenea, într-o diplomă militară (fragment), datând dintre anii 136/138, aflăm despre existența, în Dacia Superior, a unei alte formațiuni de călăreți recrutați din Illyricum: *equitib(us) et pedit(ibus) qui [milit(averunt) in al(is) III et vexil(latione) sau numer(o)] Illy(ricorum) et coh(ortibus) X* etc. (RMD, V, 384 = ILD, I, 34). Trupa staționa în castrul de la Brâncovenești, pe cursul superior al râului Mureș, cum rezultă din descoperirea unei ștampile tegulare: **ANILYR**, în *tabula ansata* (eventual cu ligatura *A+L*): *al(a) n(umeri) Il(l)yr(icorum)* (CIL, III, 8074, 7 = 6284 = AÉ, 1992, 1474). Trupa este menționată și în alte

izvoare epigrafice. Pentru aceste două trupe, vezi cartea noastră: *Armata romană din Dacia*, București, 2021, p. 257–259.

Cum am văzut, în efectivele acestei trupe se aflau nu doar illiri, ci și traci sau de altă origine (chiar din Asia Minor). Din acest motiv, putem urma o sugestie a inscripției dedicate lui C. Nonius Caepianus, prefect al alei *I Asturum* (atestată la Hoghiz) și *praepos[itus] numeri equitum elector[um] ex Illyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2739; IDRE, I, 132); din această inscripție, ar rezulta că acești soldați au fost selecționați din trupele din *Illyricum* (nu din Illiria, ci din armatele provinciilor dunărene: Moesia, Pannonia, Dacia). Această *vexillatio*, probabil *milliaria*, a fost creată poate chiar de împăratul Traian, din *equites* aleși (*electi*) din *Illyricum*, deci cătane probate, și trimiși în războiul parthic. Vexilația a putut fi adusă în Dacia de Hadrian și împărțită în două trupe *quingenariae*, atribuite celor două provincii dacice, *Superior* și *Inferior*. Spre sfârșitul domniei, același împărat le-a transformat în *numeri*.

2189. Iulia Dumitrache, *Negustori de produse din lână în inscripțiile latinești*, AnȘUIași 66, 2020, p. 41–50.

Amplă investigație a surselor scrise, un loc însemnat deținând cele epigrafice (din Italia, Gallia, Hispania). Deși nu este obiectul investigației, se poate presupune că o parte importantă a producției atelierelor care prelucrau lâna era destinată armatei. Aceste produse ajungeau până în provinciile dunărene; din papirul Hunt, aflăm că un militar al trupei era trimis în Gallia după îmbrăcăminte: *in Gallia vestițum* (vezi *Fontes*, I, p. 470–471). Deși *Lexicon epigraphicum Daciae* (ed. Ioan Piso) nu conține nicio referire la prelucrarea lânii, lexicul românesc a reținut unii termeni latini referitori la practicarea acestei ocupații: *lana* > lână, *furca* > furcă, *fusus* > fus, *paenula* > pănură, *texere* > a țese, *torquere* > a toarce.

2190. Dan Matei, *In acie miles probatur... The contribution of the soldiers from Dacia to the defence of Italia during the "military anarchy" period*, JAHA 7, 1, 2020, p. 39–51.

Se cercetează, pe baza inscripțiilor, rolul vexilațiilor din legiunile Daciei participante la evenimentele militare din Italia de nord, de la Maximin Tracul la Gallienus.

2191. Florian Matei-Popescu, Ion Dumitrescu, *Băile militare romane de la Voinești*, în Constantin Augustus Bărbulescu, Costin Croitoru, Ovidiu Vasile Udrescu (eds.), *Miscellanea historica et archaeologica in memoriam Dumitru Berciu*, Brăila – Râmnicu Vâlcea, 2020, p. 251–267.

Autorii prezintă săpăturile efectuate începând din anul 2013 în termele romane de la Voinești; în cursul acestora au apărut numeroase ștampile tegulare ale legiunii XI Claudia și ale cohorții I Flavia Commagenorum.

Două asemenea ștampile (provenind probabil tot de la terme, nu din castru) au fost publicate de Marin I. Bădescu, *Ștampilele tegulare de la Voinești-Muscel (com. Lerești, jud. Argeș)*, SCIIVA 32, 2, 1981, p. 291–292: *Leg(ionis) XI C(laudiae) [p(iae) f(idelis)]* (AÉ, 2000, 1364 = ILD, II, 165) și *[Co]h(ortis) Com(magenorum)* (AÉ, 2000, 1265).

2192. Luciana Nedelea, *Graffiti, Tituli Picti and Manufacturer Stamps Identified on Roman Earthenware from the Potaissa Legionary Fortress (2nd–3rd centuries AD)*, StudiaUBB. Historia 65, 1, 2020, p. 39–71.

2193. Sorin Nemeti, *Dacici Maximi. The «Barracks Emperors» and the conflicts with the Barbarians near the frontiers of Dacia*, ActaMN 57/I, 2020, p. 129–141.

În legătură cu această problemă, vezi și articolul lui Nicolae Gostar, *Les titres impériaux Dacicus Maximus et Carpicus Maximus*, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques "Eirene" Cluj-Napoca, 2–7 octobre 1972*, București – Amsterdam, 1975, p. 641–649.

Maximin Tracul a adoptat oficial acest nume (anul 236; vezi Dietmar Kienast, Werner Eck, Mathias Heil, *Römische Kaisertabelle Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, 6. überarbeitete Auflage, Darmstadt, 2017, p. 177).

Decius apare *Dacicus Maximus* în trei inscripții din Hispania Tarraconensis: CIL, II, 4949, 4957, 4958³, *Kaisertabelle*⁶, p. 196. După Ioan Piso, titlul se referă la o victorie reputată „um die Provinz Dakien”⁴.

De asemenea, Gallienus poartă acest titlu „triumfal” în câteva inscripții din Africa (CIL, VIII, 1430; IRT, 927; AÉ, 2006, 1762 (a. 262)), Baetica (CIL, II, 2200 = ILS, 552, a. 257) și Lusitania (AÉ, 1993, 914, a. 262)⁵. Împăratul Aurelian poartă și el acest titlu „triumfal” (în 272, neoficial și incidental; *Kaisertabelle*⁶, p. 210). Totuși, o stare de conflict la granițele Daciei pare a fi sugerată și de descoperirile arheologice⁶.

2194. Atalia Onițiu, *Culte africane și armata romană din Dacia. Câteva considerații*, Banatica 30/1, 2020, p. 217–228.

Autoarea prezintă cultul zeului Saturnus și al zeiței Tanit-Dea Caelestis, precum și divinitățile egiptene Sarapis și Isis. Trebuie adăugată inscripția din anul 204, din care aflăm că *Mauri Micienses*, împreună cu prefectul lor, *templum deorum patriorum vetustate conlapsum sua p(ecunia) et opera restituer(unt)* (IDR, III/3, 47 = AÉ, 1944, 74); despre acești zei „naționali” ai maurilor, vezi articolul lui Gabriel Camps, *Qui sont les Dii Mauri?*, *Antiquités Africaines* 26, 1990, p. 131–154 (prezentare în AÉ, 1990, 1026).

2195. Cosmin Onofrei, Dragoș Blaga, *Some issues regarding the identification of ancient Romula with the urban ghost Malva*, în Sorin Cociș, Vlad Andrei Lăzărescu, Monica Gui, Dan-Augustin Deac (eds.), *Ad finem Imperii Romani. Studies in honour of Coriolan H. Opreanu*, Cluj-Napoca, 2016, p. 323–329.

³ Sorin Nemeti mai citează inscripțiile AÉ, 1942–1943, 55 (dar aici Gallienus apare *Germanicus max.*) și 1969–1870, 525 (titlul reconstituit în lacună, deci nesigur).

⁴ Vezi Ioan Piso, *Traianus Decius und die Provinz Dakien*, în *Panegyrikoi Logoi. Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag*, Bonn, 2019, p. 60–61: „Um auf *Dacicus maximus* zuruckzukommen, so bezieht sich dieser Beiname, im Unterschied zum Beinamen *Dacicus* von Trajan, nicht auf einen Sieg gegen die Daker oder auf Dakien, sondern auf einen Sieg um die Provinz Dakien. Die entspricht ebenfalls dem Programm, zu dem sich Decius mit der Annahme des Cognomen *Traianus* bekannt hatte”.

⁵ AÉ, 1993, 914. Această inscripție ni se pare cu atât mai semnificativă, dacă avem în vedere faptul că autorul dedicației este chiar guvernatorul provinciei Lusitania: P. Clodius Laetus Macrinus, *v(ir) c(larissimus), leg(atus) eor(um) pr(o) pr(aetore)*; nu excludem posibilitatea ca el să fi servit anterior în Dacia, poate ca legat al unei legiuni.

⁶ Vezi astfel: Nicolae Vlăsa, *O pătrundere din vest a dacilor liberi pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, SCIV 16, 3, 1965, p. 501–516 (descoperirea de la Cipău – Gârle); Gheorghe Bichir, în EAIVR, I, 1994, p. 257 (descoperirile de la Stolniceni-Râmnicu Vâlcea și Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud).

Autorii își exprimă rezerva față de identificarea, oarecum general acceptată, între Romula și Malva. Vezi, de altfel, aproximativ concomitent, discuția: Constantin C. Petolescu, *Romula-Malva* ou *Romula et Malva* ?, Oltenia 22–23, 2015–2016, p. 137–142.

2196. Coriolan Horațiu Opreanu, *Commodus, restitutor commerciorum. The role of Palmyrene Trading Community at Porolissum*, EphemNap 30, 2020, p. 89–99.

Discuție asupra inscripției descoperite în 1986 în sanctuarul stației vamale de la Porolissum (AÉ, 1988, 977 = ILD, II, 677), în care se atribuie împăratului Commodus epitetul *restitutor commerc(iorum)*.

Noua interpretare este legată de descoperirea arheologică la Porolissum, lângă clădirea vamală, a unei piețe identificate prin 129 de monede și 43 de broșe barbare; după autor, broșele atestă, foarte probabil, o piață a sclavilor. O altă marfă recuperată în cursul cercetării este chihlimbarul brut originar de pe coasta Mării Baltice, ceea ce demonstrează existența unei ramuri a drumului chihlimbarului, care intra în Imperiu pe la Porolissum. Cât privește pe negustorii care distribuiau aceste bunuri, autorul are în vedere comunitatea civilă palmyreană atestată epigrafic la Porolissum. Mai observă că templul lui Bel și anexele sale erau situate în vecinătatea clădirii vamale.

2197. Coriolan Horațiu Opreanu, Flaminu Taloș, *The cult complex of Bel at Porolissum. A historical and architectural Perspective*, EphemNap 30, 2020, p. 101–136.

Discuția pornește de la inscripția care atestă reconstruirea templului zeului palmyrean Bel, *vi ignis consumptum* (vezi AÉ, 1980, 755). Autorii prezintă istoricul cercetărilor, în special ipotezele privind fazele edificiului: atribuit mai întâi lui Liber Pater, apoi lui Bel; în epoca târzie, deasupra s-ar fi amenajat o *basilica* creștină. Analiza materialului arhitectonic descoperit relevă autorilor legături izbitoare cu Palmyra; presupun chiar că existau meșteri orientali care lucrau pentru comunitatea palmyreană de la Porolissum (ceea ce este posibil, dacă avem în vedere că, la Tibiscum, câteva monumente funerare ale unor palmyreni conțin la sfârșit și o scurtă inscripție palmyreană).

2198. Constantin C. Petolescu, *Legiunile Daciei. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române. Serie nouă, tom. XXXIX, 2015–2020, p. 11–82.

2199. Dávid Petruț, *The Roman epigraphic collection of 17th century antiquarian Ferenc Lugossy from Petreștii de Jos (Cluj County)*, ActaMN 57/I, 2020, p. 187–200 (cu un catalog al inscripțiilor).

2200. Paul Pupeză, *Graphic Signs or Simple Scratches? Marks on Dacian Artefacts from Covasna – Cetatea Zânelor*, StudiaUBB.Historia 65, 2020, 1, p. 3–22.

Vezi și Paul Pupeză, Viorica Crișan, *Dacian graffiti from Covasna – Cetatea Zânelor*, ActaMN 56/I, 2019, p. 3751 (CEpR, XXXIX (2019), nr. 2118).

2201. Rada Maria Varga, *Networks and ties. The economical power holders of Alburnus Maior*, în Cristian Găzdac (ed.), *Group and individual in Roman Europe – The evidence of*

hoards, epigraphic and literary sources, JAHA Monographic Series 1, Cluj-Napoca, 2020, p. 519–529.

Se face o analiză detaliată a societății de la Alburnus Maior, în lumina datelor oferite de tăblițele cerate descoperite acolo, dar și de inscripțiile lapidare. Este o societate compozită, având elite modeste, iar componenta illiră este importantă. Nu putem ști ce rol administrativ aveau membrii acestor elite (parțial peregrine), dar desigur ei intermediau relațiile comunităților lor cu autoritățile romane.

2202. Timea Varga, Paul Chiorean, *Ars scribendi. Writing Implements Discovered in the Legionary Fortress of Potaissa*, StudiaUBB.Historia 65, 1, 2020, p. 123141.

Styli, capsule de sigilii, călimară. Vezi, de asemenea, prezentarea instrumentelor de scris din *principia* castrului de la Potaissa, semnată de Timea Varga, în volumul coordonat de Mihai Bărbulescu, *Principia din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2020 (v. *supra*, nr. 2181), p. 215–217.

2203. Radu Iustinian Zăgreanu, Dan Augustin Deac, Angelica Moldovan, *Pottery Vessels with Graffiti discovered in the Roman Fort from Orheiu Bistriței*, StudiaUBB.Historia 65, 1, 2020, p. 23–37.

Prin selectarea ceramicii descoperite în cursul cercetărilor din vara anului 2019, s-au identificat 13 fragmente având grafiți realizați în pasta arsă. Probabil că majoritatea reprezentau nume de persoane (posesorii vaselor), doar două întregi: *Luci*, *Fabi*; un grafit păstrează sfârșitul numelui unui militar, din (*centuria*) *Vu[- -]* (în castru a staționat *cohors I Hispanorum milliaria*).

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 2204–2244)

2204. Fragment de diplomă militară (*tabella II*); 5,2 × 5,6 cm. Loc de descoperire necunoscut; păstrat într-o colecție privată (nemenționată).

Franziska Beutler, *Die Militärdiplome im Besitz des Museum Carnuntum*, Carnuntum Jahrbuch, 2018, p. 107–119; AÉ, 2018, 1288.

*Imp(erator) Caes(ar) div[us] Traiani Parthici f(i)lius divi Nervae nepos Traianus]
Hadr(ianus) Aug(ustus), p(ontifex) m(aximus) [tr(ibunicia) pot(estate) XXII,
imp(erator) II],*

co(n)s(ul) III, [p(ater) p(atriciae)]

*eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in [alis III et num(ero) equit(um)
Illyr(icorum) et coh(ortibus) X]*

*5 q(uae) a(ppellantur) (1) I Bat(avorum) ∞ p(ia) f(idelis) c(ivium) [R(omanorum)
et (2) I Hisp(anorum) Campag(onum) et (3) I Gall(orum) et Bospor-]
an(orum) et (1) I Alp(inorum) e (2) I V[in(delicorum) et (3) I Thr(acum)*

sag(ittariorum) (4) et I Ub(iorum) et]

*(5) I Aug(usta) Itur(aeorum) sag(ittariorum) [et (6) V Gall(orum) Pann(onica)
et (7) II Fl(avia) Commag(enorum) et (8) II Gall(orum) Dacic(a) et*

(9) IIII Hisp(anorum) et (10) VIII Raetorum

et sunt in Dacia Superiore sub Iulio Basso] - - -

Extrinsecus:

[*Ti. Claudi Menandri* | *P. Atti Severi*, | *L. Pulli Daphni*, / *P. Atti Festi*], | *T. Flavi*
[*Romuli*], | *Ti. Iuli [Felicis]*, *C. Iuli [Silvani]*

Această diplomă este un extras din aceeași *constitutio* cu diploma de Micia datată 136/138 (= ILD, I, 31; AÉ, 2002, 1223; RMD, V, 384), pe baza căreia s-a făcut întregirea transcrisă mai sus – în care apare formațiunea de illiri, pentru prima dată atestată în Dacia Superioară (vezi *supra*, nr. 2188). De asemenea, în lacuna din r. 7–8, numele real a două dintre trupele reconstituite erau (6) *V Gallorum Dacica* și (8) *II Gall(orum) Pannonica* (vezi Constantin C. Petolescu, *Armata romană din Dacia*, București, 2021, p. 220, 223).

Editorul datează diploma din Muzeul Carnuntum în anul 138, probabil pe baza numelui martorilor.

2205 (= CEpR, XXXVIII (2018), nr. 1999). Fragment de diplomă militară de proveniență necunoscută; 6 × 6,5 cm. Loc de păstrare neindicat.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomzeugnisse für die Truppen in den Donauprovinzen aus dem 2. Jh.*, ActaMN 55, 2018, p. 32–34, nr. 4; preluat în CEpR, XXXVIII (2018), nr. 1999, iar acum în AÉ, 2018, 1983.

Diploma se referă la armata Daciei Porolissensis și datează din anul 142 – fiind copie din aceeași *constitutio* cu diploma din 6 octombrie 142 (AÉ, 2014, 1640 = ILD, II, 823). Despre Clodius Gallus, procuratorul acestei provincii, vezi și consemnarea înregistrată în AÉ, 2015, 1118.

2206. DROBETA. Fragment de cărămidă ștampilată. Dimensiunile cartușului: 9,2 × 2,7 cm. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin; inv. 7388.

1

2

3

Dumitru Tudor, *Comunicări epigrafice II*, SCIV 16, 1, 1965, p. 181, nr. 6; IDR, II, 112; Sorin Nemeti, Felix Marcu, *Exit Fanius. About a Brick Stamp from Drobeta*, StudiaUBB. Historia 65, 1, 2020, p. 99–105.

Ștampila IDR, II, 112, de la Drobeta, publicată de Dumitru Tudor (*Comunicări epigrafice II*, SCIV 16, 1, 1965, p. 181, nr. 6) cu lectura FANIVS, am considerat (Constantin C. Petolescu, *Note epigrafice (seria a VII-a)*, SCIVA 35, 2, 1984, p. 196, nr. 5 = ILD, I, 297) că ar proveni în realitate de la Ulpia Traiana (prin comparație cu o ștampilă publicată de N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 131, nr. 9, fig. 53). Probabil de aici s-a inspirat M. Grec (*Noi interpretări ale unor ștampile tegulare din Dacia*, *EphemNap* 13 1993, p. 185–186), care face aceeași comparație.

Având acces la o fotografie a piesei, autorii articolului citat din anul 2020 propun a citi *V Mac(edonica)*. Lipsa indicației *L(egio)* rămâne inexplicabilă; probabil se datorează apăsării defectuoase a instrumentului de ștampilat. E curios că desenul publicat de Dumitru Tudor redă marginea cartușului, apoi traseul unei litere, desenată *F*; dacă este reală, ar putea fi un *L* – ceea ce ar permite lectura *L(egionis) V Mac(edonicae)*.

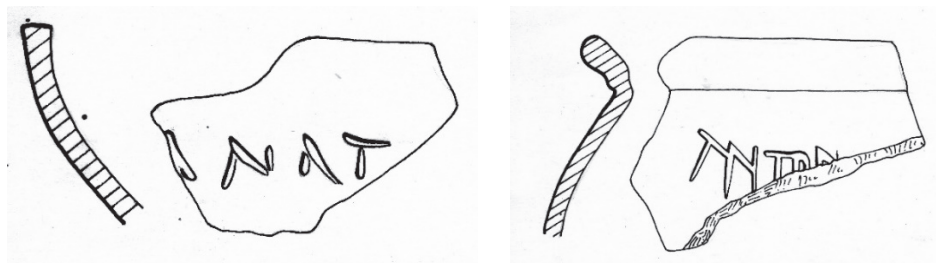
2207. Dan Dana, Paul Dinulescu, *Graffites sur céramique de Gârla Mare, dép. de Mehedinți (territoire de Drobeta)*, *StudiaUBB.Historia* 65, 1, 2020, p. 71–85.

Autorii propun revizuirea a două microepigrafe – realizate pe două fragmente de vase, publicate de Ion Stângă, *Villa rustica de la Gârla Mare, județul Mehedinți. Studiu monografic*, Craiova, 2005, cu desenele de la p. 135, pl. XVIII, pe care le reproducem în continuare.

Pe baza desenului publicat de către Ion Stângă am întregit semnătura *Iul. Antoni* (ILD, I, 88). Acum, cu un desen care redă *cognomen*-ul ușor diferit, autorii propun (p. 73–74, fig. 1–2 foto, desen) *Iul(i) Viatoris*. Dar numele din cel de-al doilea desen trebuie să fie *Iulianu[s]* (nu la genitiv, cum consideră cei doi noi autori).

2208. Dan Dana, Vasile Marinoiu, *Réédition de deux graffites latins du camp auxiliaire de Cătunele (Dacie)*, *Oltenia* 27, 2020, p. 160–163.

Cele două fragmente ceramice cu grafiți au fost descoperite în 1984 în castrul roman cu val de pământ de la Cătunele, în cursul săpăturilor efectuate de către Constantin C. Petolescu și Liviu Petculescu, cu concursul financiar al Muzeului Județean Gorj⁷. Cele două piese au fost valorificate de Vasile Marinou în teza sa de doctorat, *Romanitatea în nordul Olteniei*, publicată la Târgu-Jiu, în 2004 (p. 143, pl. XCVI); de aici preluate în ILD, I, 91. Desenele din arhiva mea de săpături (după cele două fragmente cu grafiți, realizate pe șantier) confirmă noua lectură ANTON[-]; cel de-al doilea, [-]ANAT[-], partea finală a unui antroponim, [- - -] *anat*[-], deocamdată fără o soluție convenabilă⁸.

2209. Constantin C. Petolescu, Dorel Bondoc, ΔΕΚΙΒΑΛΟΣ. *Un nouveau timbre amphorique romain attesté en Dacie*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 201–210.

Trei descoperiri de ștampile pe toarte de amfore romane (una apărută în cursul săpăturilor din așezarea civilă dezvoltată pe lângă castrul de la Slăveni, alta în săpăturile de la *villa suburbana* de la Romula, cea de-a treia dintr-o așezare necunoscută din Oltenia) atestă un nou producător: Δεκιβαλος. Deși numele indică o origine geto-dacă (sclav sau libert), acesta era activ în zona Mării Egee, de unde au ajuns în Dacia (în special în Oltenia) un număr important de amfore cu ștampile grecești.

Publicarea este însoțită de un repertoriu al atestării antroponimului *Decebalus* în epigrafia greacă și latină.

2210. Strejești (jud. Olt). Fragment de tegulă descoperită de prof. Ion Ciucă de la Liceul din Drăgănești, în 1987, pe arătură. Dimensiuni: 9 × 6 3 cm.

Publicare preliminară: Constantin C. Petolescu, *O ștampilă tegulară inedită de la Rusidava*, în Petre Gherghe, Mirela Cojoc, Laurențiu Comănescu, *Opaițe romane de la Acidava și Rusidava, județul Olt*, Craiova, 2019, p. 121–124 (cu foto); Constantin C. Petolescu, *Cohors I Ubiorum*, Oltenia 27, 2020, p. 133–136, fig. 1 (foto).

Primele litere reproduc CHO (dar în interiorul literei C pare a fi un O mai mic; în acest caz, celălalt O poate proveni de la mânerul ștampilei. Celelalte semne pot fi comparate cu o ștampilă de la Capidava, în Dobrogea (I.C. Opriș, *O nouă mărturie epigrafică privitoare la staționarea cohorții I Ubiorum la Capidava*, SCIVA 48, 3, 1997, p. 277–278 = AÉ, 1997, 1330), COH VBIOR (ligatura V+b !) (în reproducerea fotografică, ștampila din stânga). Prin comparație, și ștampila de la Strejești (cea din partea dreaptă) s-ar putea citi:

⁷ Săpăturile s-au efectuat de către Constantin C. Petolescu (Institutul de Arheologie din București) și Liviu Petculescu (Muzeul Național de Istorie, București), între 1982–1984, cu contribuția financiară a Muzeului Județean Gorj (director Constantin Giurgiulescu). Delegatul muzeului din Târgu-Jiu, muzeograful D. Ionescu, trimis oficial pe șantier, a „chiulit” pur și simplu, dar nu s-a sfiit să se înfrupte din descoperiri (vezi D. Ionescu, *Studiu preliminar asupra ceramicii romane de uz comun descoperită la Cătunele – Gorj*, Litua 3, 1986, p. 164–180). În 1984, s-a atașat colectivului Vasile Marinou (prezență episodică). În afară de rapoartele anuale, împreună cu colegul Liviu Petculescu, am înaintat la sfârșitul săpăturilor un raport general conducerii muzeului. Fără știrea noastră, acest raport a fost publicat în Litua 3, 1986, p. 156–163, cu pierderea profilelor secțiunilor (dar numai sub semnătura mea, cu omiterea numelui lui Liviu Petculescu; omisiune regretabilă, despre care am aflat câțiva ani mai târziu, când am avut acces la publicația muzeului).

⁸ Cf. *sanator* (vindecător) sau chiar verbul *sanat* la persoana a III-a, prezent.

C(o)ho(rtis) I Ub(iorum)

Această trupă apare mai întâi în diplomele Moesiei Inferioare din anii 78 (RMD, V, 325 = AÉ, 2002, 1723), 92 (AÉ, 2003, 1548) și 99 (CIL, XVI, 44). Din perioada staționării în această provincie se cunoaște ștampila de la Capidava **COH(ors) I VBIOR(um)** (vezi prezentarea *supra*). A luat probabil parte la războiul pentru cucerirea Daciei. În diploma de la Asseria din anul 126 apare între trupele Daciei Inferioare (AÉ, 2009, 1035 = ILD, II, 818); mai apare în această provincie într-un fragment de diplomă datat aproximativ între 120/130 (RMD, V, 374 = AÉ, 2001, 2152 = ILD, I, 15). Din acest timp trebuie să dateze ștampila tegulară de la Strejești (jud. Olt). Apoi a fost transferată în armata Daciei Superior, unde apare în diplomele din anii 136/138 (Micia; RMD, V, 384 = AÉ, 2002, 1223; = ILD, I, 34) 144 (Nova Zagora; IDR, I, 14 = CIL, XVI, 90), 157 (Tibiscum; IDR, I, 15 = CIL, XVI, 107) și 179 (Drobeta; RMD, II, 123 = AÉ, 1987, 843 = ILD, I, 46).

2211. Giulești (cartier al municipiului București). Fragment de placă de bronz descoperită în anul 1934, împreună cu alte artefacte. Dimensiuni 7,9 × 6,4 cm; grosimea = 0,4 cm. Se păstrează la Muzeul de Istorie al Municipiului București.

Dinu V. Rosetti, *I. Săpăturile arheologice de la Snagov. II. Tombes à incinération de l'âge du Fer et de l'époque romaine dans la région de Bucarest. III. Miscellanea*, PMMB 2, București, 1935, p. 75 (desen, fig. 5); Radu Vulpe, *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, Dacia N.S. 5, 1961, p. 361, nr. 76; Mircea Negru, Liana Oța, *Roman Bronze Objects on the Territory of Bucharest*, în Crișan Mușeteanu (ed.), *The Antique Bronzes Typology Chronology Authenticity. The Acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes, Bucharest May 26th–31th*, București, 2004, p. 331, nr. 25 (cu desen); reluare recentă: Dan Dana, *La table de bronze de Giulești: fragment d'une inscription latine officielle découvert extra provinciam*, Dacia N.S. 62–63, 2018–2019, p. 369–375.

Lectura propusă (de către toți editorii menționați): [---]RLX[---], fără a înțelege rostul inscripției. De fapt, prima literă nu este R, ci X tăiată de o bară orizontală, reprezentând abrevierea pentru *denarius* (vezi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, p. 472); prin urmare (*denarium*) LX. Trebuie să fie vorba de o listă de cetățeni care au contribuit, fiecare cu o sumă (ultimul de pe listă probabil cu cel puțin 60 de denari), la o anumită operă publică.

(Desen comunicat de Mircea Negru)

Vezi un caz asemănător la Apulum: o placă (de data aceasta, de marmură), din care se mai păstrează un rest de inscripție prezentând același semn grafic (abreviere): Radu Ota, Florian Matei-Popescu, Cristian Titus Florescu, *A new inscription discovered in the Apulum legionary fortress*, ActaMN 55/I, 2018, p. 167–173 (= AÉ, 2018, 1312).

Cum remarcă ultimul editor, piesa pare a fi o spolie, probabil târzie, din Dacia sau chiar Moesia Inferioară; tăiată în bucăți și pregătită pentru topire, în așezarea dacilor liberi de la Giulești.

2212. Teregova (jud. Caraș-Severin). În cursul săpăturilor din vara anului 2001, s-a descoperit, în *fossa* de lângă zidul de incintă, un altar din calcar numulitic; în partea superioară prevăzut cu *focus*, diam. = 0,45 m. Dimensiuni: 1,05 × 0,63 × 0,35 m. Marginile câmpului epigrafic ușor șterse, dar lectura este sigură; litere înalte de 6–8 cm.

Ioan Piso, *Une statio de beneficiarii consularis à Teregova*, AnB S.N. 27, 2019, p. 197–199, fig. 1 (foto, desen).

[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo)

M(arcus) Ulpus

Vitalis b(ene)[f(iciarius)]

co(n)s(ularis)

5 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Inscripția datează după anul 168, deoarece acest *beneficiarius* provenea din oficiul guvernatorului de rang consular al celor trei Dacii. Altarul provenea din *vicus militaris*, fiind reutilizat ca material de construcție în castru, cândva după mijlocul secolului al III-lea.

2213. MICIA. Fragment din partea inferioară a unui altar, din calcar. Dimensiuni: 0,40 × 35 cm, înălțimea păstrată 42 cm.

Marius Gheorghe Barbu, Mihai Vlad Vasile Săsărman, *Un altar roman fragmentar descoperit recent la Micia*, în Sorin Forțiu (ed.), *ArheoVest VII: In Honorem Sabin Adrian Luca: Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 23 noiembrie 2019*, vol. 1: *Arheologie*, Szeged, 2019, p. 383–387.

[.....]
 I[.....]s(olvit) [et] ara(m)
 p(osuit)

Simplă consemnare, fără valoare informativă.

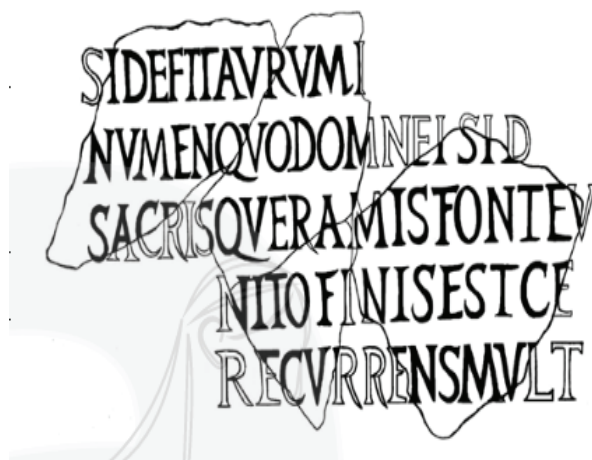
2214. Ioan Piso, *Si defit aurum: l'initiation dans un Serapeum de Sarmizegetusa*, Bibliotheca Isiaca 4, 2020, p. 127–137.

În partea de sud-vest a spațiului identificat cu *area sacra* a pretoriului procuratorului financiar al Daciei Apulensis, s-a amenajat, pe la începutul secolului al III-lea, un *Serapeum*, care este documentat prin câteva inscripții.

Studiul de față valorifică un număr important de fragmente epigrafice (19) inedite, grupate în alte 10 fragmente (*a-j*): *a* aparține marginii stângi, dar incompletă; *f* provine din marginea dreaptă; *j* indică marginea inferioară. Fiind cele mai importante, aceste fragmente oferă o sugestie pentru dimensiunile inscripției (cel puțin pentru lățimea aproximativă). Locul celorlalte fragmente este mai greu de stabilit cu siguranță.

Autorul remarcă totuși că aceste fragmente conțin unele informații privitoare la inițierea în misterele zeiței Isis și chiar unele paralele cu cartea a XI-a a *Metamorfozelor* lui Apuleius.

În continuare, vom prezenta doar fragmentele mai importante (însoțite de desenele extrase din articol), cele care permit editorului comentarii mai sigure.

Fragmentul *a* (reconstituit din alte trei fragmente) provine din partea de sus a plăcii.

R. 1, *si defit aurum*, cuvintele cu care începe primul rând, arată că este continuarea textului de pe o tablă anterioară. Ideea care se degajă este că ofranda în aur era o condiție, dar că, dacă aurul lipsea, se putea găsi un înlocuitor. După Plutarh și Apuleius, aurul era larg folosit în cultul isiac. În timpul ceremoniilor, preoții purtau o reprezentare de aur a zeiței, precum și alte simboluri de aur. Valoarea ofrandelor era în funcție de poziția în ierarhia sacerdotală și pe măsura ajutorului solicitat de la divinitate.

R. 2, *numen quod omne Isid[is]*; este criptic, dar ar putea însemna: „căci întreaga esență divină a (zeiței) Isis...”

R. 3, *sacriŝque ramis fonte V[- - -]*; ramurile sacre, importanța apei în cultul isiac.

R. 4 [- - -] *nito finis est ce[remoniarum ?]*; primul cuvânt poate fi întregit *[fi]nito* participiul unui ablativ absolut; s-ar putea înțelege: „fiind încheiat ritualul (?), ceremoniile s-au încheiat”

5 *[r]ecu[rr]ens mu[lt- - -]*; un participiu prezent al verbului *recurrere* (v. și în fragm. e), acțiunea de întoarcere (din infern), promisiunea salvării pentru fidel, iar celălalt cuvânt subliniază mulțimea încercărilor la care a fost supus.

Fragmentul g (fig. 8): *[--- exaudi?]enti precem | [---] centri locus | [---]is aequo vocat | [--- i]usto cum | [---]*.

Editorul completează în r. 1 *[faci]enti precem*, referire la candidatul la inițiere; *centri locus* este „central cercului”, „locul din centru”. Urmând textul *Metamorfozelor*, editorul presupune aceleași formalități în *Serapeum* din Sarmizegetusa: după ce a traversat imperiul morților, inițiatul ajungea în mijlocul sanctuarului, în fața statuii zeiței, pentru a-și exprima recunoștința. Pentru celelalte două rânduri este deocamdată imposibilă o explicație coerentă.

Fragmentul j (fig. 11): *[--- n]ostram [--- | ---]ur coles ta.u[ru].m doniquae mundum [hunc relinques?]*.

În r. 2, conjuncția *doniquae* (= *donique*) este o formă paralelă pentru *donec*; editorul traduce: „tu vas vénérer le taureau jusqu’à ce que- -le monde---”; prin taur, se înțelegea boul Apis.

Acest fragment provine din partea de jos a plăcuței.

2215–2218. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Ioan Piso, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, *L'affranchi imperial Philomusus, croyant et évergète à Sarmizegetusa*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 245–254.

2215 (= IDR, III/2, 247). P. 245–247, nr. 1, fig. 1 (foto, desen-reconstituire). Placă de marmură spartă în trei bucăți; partea stângă lipsește. Dimensiuni (partea păstrată): 33 × 33 × 2 cm. Se păstrează în Muzeul din Sighișoara. În ultima reconstituire, inscripția este următoarea:

[M(agnae) d(eum) m(atri)?] et Neptuno

[deis] magnis sacr(um)

[Philo]musus Augus-

[ti lib(ertus) ad]iut(or) tabul[ar(ii)]

5 *[votu]m s(olvit) l(ibens) m(erito)*

În reconstituirea din IDR, III/2, 247, I.I. Russu complete în lacuna din r. 1 *[Iovi]*; în r. 3/4 *Augus/[ti ad]iut(or)* în reconstituire, *Augus(ti) [n(ostri) ad]iut(or)* în text.

Cei doi *Augusti* erau Septimiu Sever și Caracalla (deci între 198–209).

2216. P. 247–249, nr. 2, fig. 3 (foto, desen-reconstituire). Cinci fragmente dintr-o placă de marmură descoperite în cursul săpăturilor din 2017–2018 în templul zeilor palmyreni din Ulpia Traiana; alte două fragmente au fost descoperite în 2010. Dimensiunile apreciate ale plăcii: circa 53 × 82 × 4,5 cm. Lectura editorilor:

Pro salu[te] d[d(ominorum) n]n(ostrorum)

Augg(ustorum) in hon[or(em) domus]

divinae Ph[ilomusus]

lib(ertus) adiut(or) ta[bul(arii) .....]

5 *ex su[o fecit].*

În r. 3, reconstituirea propusă este perfect posibilă; în finalul r. 4, este preferabil a reconstitui *ta[bularii]*.

2217. P. 249–250, fig. 4 (foto, desen-reconstituire). Două fragmente epigrafice descoperite în 2005 și 2007, făcând parte din bordura superioară a unei fântâni; alte câteva fragmente (anepigrafice) sunt avute în vedere pentru o viitoare reconstituire a fântânii. Cele două fragmente măsoară 12 × 60 × 43 cm și 12 × 34 × 24,5 cm. Lectura:

[Philomus?]us Aug(usti) lib(ertus) [et] Regalis d(ono) d(ederunt).

Pentru ultimele sigle, editorii au în vedere și formula *d(ederunt) d(edicaverunt)*. Cel de-al doilea personaj este considerat fiul lui Philomusus.

2218. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. În anul 2004, cu ocazia lucrărilor agricole, în zona de la nord și nord-vest de zidul orașului antic, precum și la vest de amfiteatru, s-au recuperat mai multe obiecte antice și monede; locul exact al descoperirii fiecărui obiect individual nu a fost precizat de descoperitor. Între acestea, se află și un fragment de placă de

bronz, cu inscripție; dimensiuni: 7,3 × 4 cm; grosimea 0,85 cm. Litere înalte de 1,2–1,3 cm. Se păstrează la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Eugenia Beu-Dachin, Sorin Nemeti, *A fragmentary bronze inscription from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana (eds.), *The Roman Provinces – Mechanisme of Integration*, Cluj-Napoca, 2019 (v. *supra*, nr. 2182), p. 167–177 (cu foto și desen).

După o amplă investigație (legile municipale și alte documente juridice), editorii transcriu și completează inscripția astfel:

[- - - - -]	[<i>dum intra fines</i>]
[- - -]CI[- - -]	[- - -]CI[- - -]?
[- - -]ISDE[- - -]	[<i>utique ex</i>] ISDE]m <i>causis dies</i>]
[- - -]VR DI[- - -]	[<i>diffndat</i>]VR DI[<i>fis(s)us sit</i>]
[- - -]Q[- - -]	[<i>utiqe si ne</i>]Q[<i>ue diffis(s)um e</i>]
[- - - - -]	[<i>lege neque iudicatum sit</i> - - -]

Având în vedere grosimea tablei și înălțimea literelor, este vorba de un important document juridic referitor la cetățenii Coloniei Ulpia Traiana. Identificarea acestei epigrafe cu un fragment din *lex coloniae Dacicae Sarmizegetusae*, la care se gândesc editorii, este tentantă.

2219–2220. APVLVM. George Cupcea, Dan-Augustin Deac, Constantin Inel, *Sarapis and the principia of the Legionary Fortress of Apulum*, Bibliotheca Isiaca 4, 2020, p. 115–118.

2219. P. 117. APVLVM. Fragment de inscripție de marmură descoperit în *principia* castrului legiunii XIII Gemina. Dimensiuni: 0,38 × 0,79 × 0,18 m. Litere înalte de 10 cm.

[- - - - -] SERAPIDI [- - - - -]
[- - - - -]CO[- - - - -]

Editorii propun întregirea:

[*Deo Invicto / Invicto Deo*] *Serapidi* [*et Isidi*]

[*pro salute et in*]co[*lumitate Imp(eratoris) - - -*] etc.

În r. 2, am putea eventual avea în vedere și completarea [*Dis*] co[*nservatoribus*] (cf. IDR, III/5, 319).

Dimensiunea literelor ar indica o inscripție monumentală, din timpul lui Marcus Aurelius sau Septimiu Sever.

2220. P. 117–118. **APVLVM.** Altar de calcar. Capitelul ornamentat. Dimensiuni: 1,35 × 0,73 × 0,57 m.

*Serapi-
di sac-
3 rum*

Pentru adorarea zeului Sarapis (Serapis) la Apulum, vezi IDR, III/5, 315–319.

2221–2230. Dan Dana, *Notices épigraphiques et onomastiques (Dacie romaine) (II)*, ActaMN 57/I, 2020, p. 205–222.

2221. P. 205–207, nr. 13. **SARMIZEGETVSA RHEGIA.** Fragment de vas ceramic descoperit în anul 2000, în cursul săpăturilor. Pe partea de jos (pe picior) se află scrijelit un nume.

Gelu Florea, în *Studii de istorie antică*, Cluj-Napoca, 2001, p. 183–184 (desen), cu lectura *P(ubli) Libi Rufini*; preluată în AÉ, 2001, 1717; ILD, I, 303.

Dan Dana propune acum *P(ubli) Libi Rufini*, cu observația: „Puisque la lecture LIBI est certaine, il faut supposer la graphie *Libius* pour *Livius*, résultat de l’alternance banale -v-/-b-, par bêtacisme. La marque de propriété de P. Libius (= Livius) Rufinus, au génitif, constitue la première attestation épigraphique d’un Romain dans la capitale du royaume dace”.

2222. P. 207–208, nr. 14. **Gornea** (jud. Caraș-Severin). Plăcuță de bronz de formă aproximativ rectangulară; dimensiuni: 8,8 × 1,9 cm, descoperită de Gheorghe Lazarovici cu ocazia investigării unui cuptor de ars cărămizi. Plăcuța prezintă, începând de la un capăt, șapte perforații; după un spațiu liber, spre celălalt capăt, altă perforație. În spațiul liber s-a scrijelit o inscripție: BITE. Se păstrează la Muzeul Banatului Montan, Reșița.

Ovidiu Bozu, *Catalogul pieselor romane și daco-romane din colecția Muzeului Banatului Montan. Catalogue of the Roman and Dacian-Roman Age Collection of the Mountainous Banat Museum*, Reșița 2008, p. 126, nr. 423; Ovidiu Bozu, *Descoperiri arheologice de epocă romană în Clisura Dunării*, Banatica 20, 2010, p. 200–201 (cu foto).

Nu este clară destinația obiectului; astfel, nici propunerile pentru sensul inscripției nu sunt convingătoare.

2223. P. 208–209, nr. 15. **Cuzdrioara** (jud. Cluj). Obiect de metal cumpărat în 1926 de la un avocat din această localitate (ar putea să provină din castrul de la Cășei, din apropiere?); nu este o patera (cum apare în publicații mai vechi), ci un capac de amforă (S. Mustață). Pe marginea capacului este redată o inscripție cu litere punctate. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Silvia Mustață, *The Roman Metal Vessels from Dacia Porolissensis*, Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 12, Cluj-Napoca, 2017, p. 118–120, nr. 49.

Marti Cornelia L(uci) f(ilia) Ossa v(otum) s(olvit).

2224. P. 209–210, nr. 16. **VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA.** Ștampilă tegulară (4 exemplare) cu ștampilă ΑΦΦΟΥΥC (una în muzeul din Ulpia Traiana).

Ioan Piso, *Les estampilles téguiaires de Sarmizegetusa*, EphemNap 6, 1996, p. 165, nr. 16 (desen), propune o separare a primelor două litere și citește Αφ(----) Φουσ[κ]; lectură preluată în AÉ, 1996, 1290 și CIGD, 117.

Alexandru Avram (în SEG, XLVI, 95 și BÉ, 2006, 273) acceptă Αφφους.

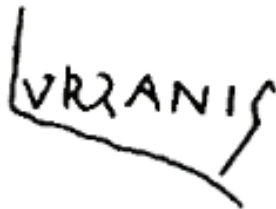
Dana observă că numele prezintă posibile analogii în Asia Minor și în special în Bithynia; mai remarcă numele (feminin) *Affia*, soția lui *Asclepius (qui?) et Asclep(iades), cives Bithinum* (!), dintr-o inscripție de la Ampelum (CIL, III, 1324 = IDR, III/3, 342).

2225. P. 210–211, nr. 17. **ALVRNVS MAIOR.** Inscripția IDR, III/3, 419 *D(is) M(anibus) / Domitiae / Chlone* etc. Dan Dana observă că numele din r. 3 este de fapt *Chione*, trimitând la Χιόνη, fiica lui Boreas și mama lui Eumolpos.

2226. P. 211, nr. 18. **Berghiu** (jud. Alba). Discuție asupra inscripției IDR, III/4, 41: *I·O·M / [Deo·N]areno· / [- - -]*

Dan Dana respinge întregirea numelui lui Zeus din Nara (Galatia; atestat în Dacia nu departe, la Alburnus Maior; vezi IDR, III/3, 398399). Dimpotrivă: „Dans cette épithète vraisemblablement topique de Jupiter, d’un site rural en Dacie Supérieure, on pourrait avoir un toponyme finissant en *-ara*. Il serait séduisant de reconnaître un toponyme composé de facture dace, dont le second membre serait *-bara*, cf. Arcobara (localisé depuis peu à Ilișua) et Ζουρόβαρα (Ptolémée, Geogr. 3.8.9), ce dernier sans doute « village de Zura ». On lira donc: *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) [---b?]areno·[---]”* (!).

2227. P. 211–212, nr. 19. **ROMVLA.** Grafit ceramic.

IDR, II, 400: *[T]urranis*

Dan Dana propune *Aur(elius) Zanis*; spre analogie, citează o inscripție de la Arabona (Pannonia Superior), în care apare un *Zanis, dec(urio)* în *ala I Augusta sagittariorum* (CIL, III, 4771 = ILS, 2511 = RIU, I, 254); prin urmare, numele ar fi semitic. Spre analogie, ar mai fi poate de reținut *Zanax, milis* (centuriae) *Geni[alis]* chiar din Dacia (Dan Dana, Dávid Petruț, *A military graffito on a pottery plate from the auxiliary fort at Buciumi (Roman Dacia)*, Tyche 30, 2015, p. 19–24, pl. 4 [= AÉ, 2015, 1165]; Dávid Petruț, *Pottery and military life. The ceramic assemblages from the barracks of the auxiliary fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Studii asupra frontierelor Imperiului Roman pe teritoriul României 4, Cluj-Napoca, 2018, p. 60, pl. 7/1].

2228. P. 212–213. nr. 20. Diplomă militară din 24 noiembrie 124, cu trupele provinciei Dacia Superioară, acordată *M(arco) Vlpio Gravi f(ilio) Batoni, Sirmiensi(i)*, care servise în *cohors III Campestris c. R.* de la Drobeta (AÉ, 2010, 1857 = ILD, II, 817).

Dan Dana: „La notice de l’AÉ précise « Faute du scribe *Graui* au lieu de *Ravi* », en s’inspirant du commentaire des éditeurs, qui supposent un nom Ravus, apparenté au gentilice Ravius. En réalité, le patronyme du soldat, Gravus, n’a pas lieu d’être corrigé, car il s’agit d’un nom de facture illyrienne, attesté pour la première fois en latin, mais bien illustré en graphie grecque: Γραβος”.

În acest sens, ar mai putea fi citat și I.I. Russu, *Illiri. Istoria – Limba și onomastica – Romanizarea*, Biblioteca Istorică 17, București, 1969, p. 214–245 (*Grabos, Grabovius*, cu abundente citări din epigrafia greacă).

2229. P. 213–215, nr. 21. Inventar al numelor illire din Dacia cu sufixele (terminate în) *-da, -na, -ta*. O sugestie posibilă și pentru toponimele *Drubeta* (Dacia) și *Egeta* (Moesia Superior)?

2230. P. 215–216, nr. 22. **APVLVM.** Mai multe fragmente dintr-un *laterculus* cu militari din legiunea XIII Gemina.

Vasile Moga, *Note epigrafice apulense*, Apulum 44, 2007, p. 175–177; AÉ, 2007, 1198; CEpR, XXVII–XXVIII (2008–2009), nr. 1300 (= ILD, II, 934).

Dan Dana propune ameliorări pentru trei nume:

– în fragmentul cu *dupl(arii)*, AV[r- - -]ATO, este întregit *Au[r(elius) B]ato* (cognomen illiric);

– în fragmentul ultim, VALIV[- - -] este reconstituit acum *Valen[s]*;

– mai jos, LVCVND este reconstituit *Iucund[us]* (de fapt, este și propunerea noastră, vezi însemnarea din coloana III).

2231. P. 216–217, nr. 23. **Gherla.** Fragment de epitaf (două fragmente care se îmbină).

Ion I. Russu, *Note epigrafice. Inscriptii din Dacia Porolissensis*, ActaMN 5, 1968, p. 464–465, nr. 10; AÉ, 1971, 593; ILD, I, 593.

În r. 2 (păstrat), I.I. Russu citea *im[m(unis)]*; acum, Dan Dana vine cu altă propunere (*infra*; în dreapta, propunerea noastră):

Russu / Dana:

[-----]
I al(ae) II Pa[nnonior]-
um, im[ag(inifer), vix(it) an]-
nis XL. A[- - - -]
[co]niug(i- - -)
 5 [-----]

CEpR, XL:

[-----*equi*]-
[t]i al(ae) II Pa[nnoni]-
[or]um, im[ag(inifer), vix(it)]
[an]nis XL. A[el(ia) - - - -]
[co]niug[i b(ene) m(erenti) pos(uit)]

2232. P. 217, nr. 24. În final, Dan Dana propune a întregi *cognomina* unor pretorienii înscriși în *laterculi* de la Roma: CIL, VI, 32536 (*in latere sinistrum* = IDRE, I, 35), [- - - *Pr]jobus Zermiz(egetusa)*; CIL, VI, 32624, d 26 (= IDRE, II, 39) *M(arcus) Aur(elius) M(arci) (ilius) Ulp(ia) [A]sprio Zerm(izegetusa)* (cognomenul *Asprio* este considerat „rarissime”, cunoscut numai din inscripția CIL, V, 5068). După G.G. Mateescu și I.I. Russu (citați de D.D.), aceste nume ar fi thraco-dace; „En réalité, la confrontation avec les photos aussi bien qu’avec les éventuels parallèles invite à reconnaître deux cognomina latins, l’un rare, l’autre très banal”. Oricum, forma *Zermizegetusa*, cu care ei își indică *domo* este o sugestie

de luat în seamă asupra originii; la intrarea sub drapel, mulți „romani de dată recentă” își schimbau numele.

2233. APVLVM. Garnitură de armură (partea stângă), descoperită în așezarea civilă a castrului legiunii XIII Gemina. Executată dintr-o foiță de bronz, dimensiuni 14 × 9 × 0,2 cm. Reprezentare a zeiței Victoria, ținând stindard; sus, un vultur.

Monica Gui, Anca Timofan, Dan Dana, Dan George Anghel, Călin Șuteu, *An Inscribed Breastplate from Apulum Depicting Victoria*, *Apulum* 57, 2020, p. 217–254, pl. III (foto; vezi încă pl. V/1–4, foto și desen ale inscripției; VI, desenul piesei).

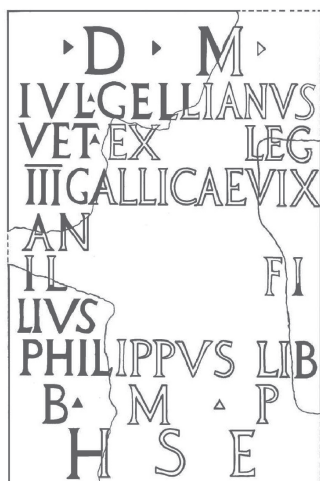
Pe marginea dreaptă, o inscripție realizată prin punctare: } VINDICIA ° ^NI.

Inscripția menționează (*centuria*) *Vindicia(ni)*, după numele centurionului, Vindicianus; în continuare, după o pauză (un mic orificiu, pentru prinderea garniturii), ar fi numele posesorului (păstrat parțial). S-ar putea, totuși, ca prima literă din cele trei finale să fie o repetare a literei *A*, prin urmare: (*centuria*) *Vindicia*<*a*>*ni*.

2234. POTAISSA. Trei fragmente dintr-o stelă funerară aflate în depozitul muzelului din Turda; condițiile de descoperire necunoscute. Fragmentele fac parte din câmpul epigrafic (sub registrul sculptural, pierdut). Două fragmente provin din partea stângă a stelei, fiecare măsurând 1,67 × 0,64 × 0,20 m; fragmentul din dreapta 0,62 × 0,26 × 0,20 m. Litere înalte între 8–12 cm.

Ioan Piso, *La legio III Gallica en Dacie*, în Domagoj Tončinić, Iva Kaić, Vinka Matijević, Mirna Vukov (eds.), *Studia honoraria archaeologica. Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*, Zagreb, 2020, p. 325–331.

Editorul propune o reconstituire a câmpului epigrafic, cu următoarea lectură:

D(is) M(anibus)
Iul(ius) Gell[ianus ?]
vet(eranus) [ex .... coh(ortis) / leg(ionis)]
III Ga[llorum] sive [Gallicae vix(it)]
 5 *an[nis ---]*
IL(?) [---] f[i]-
lius(?) [---]
Phil[ippus li]b(ertus) ?
b(ene) [m(erenti) p(osuerunt)]
 10 *h(ic) [s(itus) e(st)]*

Trupa din r. 4 poate fi *cohors III Gallorum* (care staționa în Dacia Inferior, în sud-estul Transilvaniei; Constantin C. Petolescu, *Armata romană din Dacia*, București, 2021, p. 220–222), fie (mai probabil) *legio III Gallica* – care staționa în Syria. Despre împrejurările în care acest militar a ajuns în Dacia se fac doar presupuneri – unele întemeiate, dacă avem în vedere că de la Porolissum provin ștampile *L(egionis) III G(allicae)* (AÉ, 1979, 501a; ILD, I, 732).

2235. POTAISSA. Florin Fodorean, Ioana Mărincean, *Lead sealings discovered in the canabae and in the legionary fortress in Potaissa*, JAHA 7/1, 2020, p. 106–109.

Autorul prezintă patru sigilii militare de plumb descoperite în castru (primele de acest fel, până acum n-au mai fost observate).

1. P. 107, nr. 1, fig. 2a–2b. Păstrat aproape integral; diametru 1,9 cm, grosime 0,5 cm, cartuș 1 × 0,4 cm. Literele L V M, citite *l(egionis) (quintae) M(acedonicae)*.

2. P. 107, nr. 2, fig. 3a–3b. Păstrat aproape integral; fără inscripție.

3. P. 108, nr. 3, fig. 4a–4b. Deteriorat, o parte din margine lipsă; fără inscripție.

4. P. 108, nr. 4, fig. 5a–5b. Păstrat integral; diametru 1,7 cm, grosime 0,4 cm, cartuș cu impresiunea în negativ L V M, deci *l(egionis) (quintae) M(acedonicae)*.

2236–2237. NAPOCA. Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Sorin Cociș, *On Displayed Writing. Bronze Inscriptions from Napoca*, StudiaUBB.Historia 65, 1, 2020, p. 87–97.

2236. P. 8393, pl. 1 (foto, desen). Fragment de placă de bronz, descoperită în cursul unor săpături de salvare în Piața Muzeului, nr. 4. Dimensiuni: 9,2 × 5,4 cm; grosimea plăcii 0,16–0,22 cm. Litere înalte de 1,06 cm.

[---]DRIA[---]
 [---]SIO AD[---]
 [---]VTA DEF[---]
 4 [---]ET RES PV[BLICA? ---]
 [---]ÇVM DI[---] [---]

Editorii consideră această inscripție un răspuns al împăratului Hadrian la o cerere a conducerii orașului (p. 93: „Formally, the document here might correspond to an imperial response (*subscriptio*), delivered by emperor Hadrian upon a request that might have been made for instance by the representatives of the town at Napoca.”; v. și în rezumat: „Aceste documente poate fi un răspuns imperial (*subscriptio*) dat de împăratul Hadrian unei cereri făcute de reprezentanții orașului Napoca”, sic!). După cercetarea analogiilor posibile, editorii rețin în încheiere lectura:

[*Imp(erator) Caesar Traianus Ha*]DRIA[*nus Augustus pont(ifex) max(imus)*
tribun(icia) pot(estate) ---]
 [*salutem dicit?*]SIO AD[ ]
 [*?civitatem nostram destit*]VTA DEF[*essa?*]
 4 [ ]ET RES PV[*blica ?*]
 [ ]ÇVM DI[*ligentia restituit?*]
 [ ]

Reconstituirea în r. 1 a numelui împăratului Hadrian este posibilă; ar mai putea fi un genitiv, din filiația urmașilor, Antoninus Pius sau poate Marcus Aurelius. Motivul răspunsului prezumat poate fi legat de un moment important din viața Napoei; ar fi tentant a presupune ridicarea Napoei la rangul de *municipium* (sub Hadrian) sau chiar *colonia* (sub Marcus Aurelius).

2237. P. 93–95. Fragment de inscripție pe o placă de bronz, provenind tot de la Napoca, descoperită în zona dealului Feleac. Publicații anterioare:

J. von Hornmayr, *Corresspondenznachrichten, Claussenburg, Marz, 1825*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 16, 1825, p. 322; J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, besonderer Rücksicht aus Siebenbürgen*, Kronstadt 1851; M. J. Ackner, Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Vienna, 1865. Preluată în CIL, III, 871 (cu mențiunea: „pars tabulae aeneae- - curva et olim fortasse columnae alicui affixa, litteris optimis”).

[---]VS AEL[---]
 [---]FORMIS[---]
 [---]RATIOC[---]
 [---]D · D · D

În r. 3, Neigebaur propunea *ratio c[astrensis]*; dar la Napoca era o așezare civilă. După autorii prezentului articol, cuvintele *formis* și *ratio* sau [*procuratio*] ar indica un text administrativ în legătură cu impozitele. Singur rândul final se poate completa sigur: [*l(ocus, -o)*] *d(atus, -o) d(ecreto) d(ecurionum)*.

2238. POROLISSVM. Diplomă militară (*tabella I*) păstrată aproape în întregime, descoperită în august 2019, în cursul săpăturilor la o construcție din *praetentura* castrului de piatră de pe Pomet. Dimensiuni: 14,7 × 12,2 cm.

Coriolan Horațiu Opreanu, Vlad Andrei Lăzărescu, *A New Military Diploma Recently Found at Porolissum (Dacia Porolissensis)*, *EphemNap* 30, 2020, p. 295–307.

Extrinsecus:

[*Imp(erator) Cae]sar Divi Traiani Parthici f(ilius) divi*
 [*Nerv]ae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus)*
p[on]tif(ex) maxim(us) trib(unicia) potest(ate) XV co(n)s(ul) III
p(ater) p(atriciae) proco(n)s(ul)
equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in ala una
5 et coh(ortibus) VIII quae appell(antur) (I) II Pannon(iorum)
et (1) I Hispan(orum) p(ia) f(idelis)
et (2) I Batav(orum) ∞ c(ivium) R(omanorum) et (3) I Cannanef(atium)
et (4) II Britan-
nor(um) ∞ c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et (5) II Aug(usta)
Nerv(iana) Pacens(is) ∞ Britton(um)
et (6) II Hispan(orum) et (7) V Lingon(um) et (8) VI Thrac(um) et sunt
in Dacia Porolissensi sub Flavio Italico
 10 *quinis et vicenis plurib(usve) stipend(is) emeritis*
dimissis honesta mission(e) quorum no-
mina subscripta sunt ipsis liberis pos-
terisque eorum civitat(em) dedit et co-
nubium cum uxoribus quas tunc habuis-
 15 *sent cum est civitas iis data aut si qui caelib(es)*
essent cum iis quas postea duxissent
dumtaxat singuli singulas. A(nte) d(iem) XVII K(alendas) Mai(as)
M. Antonio Rufino
Serg(io) Octavio Laenate Pontiano co(n)s(ulibus)

20 *Coh(ortis) II Aug(ustae) Nervian(ae) Pac(ensis) ∞ Britton(um)*
cui prae(est)

Sex(tus) [- - -]t[-]tius Laelianus Oppianicus Afer
expedite

[S]ecu[n]do Saturnini fil(io) Britton(i)

[E]ugeniae Apollodori fil(iae) uxor(i) eius Graec(ae)

25 *[D]escriptum et recognitum ex tabula ae-*
[nea] quae fixa est Romae in muro post
templum Divi Aug(usti) ad Minervam.

Intus:

[Imp(erator)] Caes(ar) Divi Traiani Parthici [f(ilius) Divi]

[Nerv(ae) nep(oti)] Traianus Hadrianus Aug(ustus) [pont(ifex) max(imus)

[trib(unicia)] pot(estate) XV co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) proco(n)s(ul)

eq(uitibus) et ped(itibus) qui mil(itaverunt) in ala I et coh(ortibus) VIII quae

5 *app(ellatur) (1) II Pann(oniorum) et (1) I Hisp(anorum) p(ia) f(idelis)*

et (2) I Bat(avorm) ∞ c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et (3) I

Cann(nanefatium) et (4) II Brit(tonum) ∞ c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(iidelis)

et (5) II Aug(usta) Nerv(iana) Pac(ensis) ∞

Britt(onum) et (6) II Hisp(anorum) et (7) V Ling(onum) et (8) VI Thr(acum) et sunt

in Dac(ia) Porolis(sensi) sub Flavio Italico quin(is)

et vic(enis) plur(ibusve) stip(endis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) miss(ione)

quor(um)

10 *nom(ina) subscr(ipta) sunt) ipsis lib(eris) post(erisque) eor(um) civ(itatem)*

ded(it) et con(ubium) cum uxor(ibus) quas tunc habuissent

cum est civi(tas) iis dat(a) aut si q(ui) cael(ibes) ess(ent) cum

iis quas post(ea) dux(issent) dumtax(at) sing(uli) sin-

gulas

Această diplomă păstrează toate elementele de datare: cea de-a XV-a putere tribuniciană a împăratului Hadrian, numele consulilor (*suffecti*; Attilio Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 38), precum și indicația *a(nte) d(iem) XVII K(alendas) Mai(as)*: 16 aprilie 130. O copie (mai puțin completă) din aceeași *constitutio* este diploma RMD, V, 378 (= P. Weiß, *Neue Diplome für Soldaten des Exercitus Dacicus*, ZPE 141, 2002, p. 248–251, nr. 5; AÉ, 2002, 1745; ILLD, I, 29).

Diploma de la Porolissum păstrează în plus numele trupei în care a servit titularul diplomei, *cohors II Augusta Nerviana Pacensis milliaria Brittonum*; numele comandantului a putut fi reconstituit cu siguranță: *Sex(tus) [Lu]t[a]tius Laelianus Oppianicus* (indicația *Afer* arată că era originar din Africa Proconsularis), personaj nou cunoscut în prosopografia milițiilor ecvestre. Extrasul de față după *constitutio* menționată s-a realizat în beneficiul unui fost pedestraș (*expedite!*), *[S]ecu[n]do Saturnini fil(io) Britton(i)* (numele în cazul dativ), originar din Britannia.

2239–2240. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Fragmentarische Diplome aus der hadrianisch-antoninischen Regierungszeit*, ActaMN 57/I, 2020, p. 89–121.

2239. P. 107–111, nr. 11. Loc de descoperire necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella II*). Dimensiuni: 5,4 × 4,1 cm.

Intus:	Extrinsecus:
A D [--]	[--]
IM[--]	T FLAV[--]
vacat	TI IVL[--]
COH II AVG[--]	C IVLI[--]
L VQ[--]	

Pe *intrus*, în r. 2, editorii reconstituie *Im[p(eratore) Antonino Pio Aug(usto) II et Praesente II co(n)s(ulibus)]*; datarea este apreciată aproximativ: a. 139/140. Ultimele două rânduri păstrate: *coh(ortis) II Aug(ustae) Nervianae Pacensis ∞ Brittonum, cui praest] L. Vo[- - -]*; numele prefectului rămâne doar parțial cunoscut.

Martorii de pe *extrinsecus* sunt reconstituiți astfel: *[Ti. Claudi Menandri / P. Atti Severi / L. Pulli Daphni / P. Atti Festi] / T. Flav[i Romuli/ Lauri?] / Ti. Iul[i Felicis] / C. Iuli [Silvani]*.

2240. P. 116–120, nr. 15. Fragment de diploma militară (*tabella I*). Dimensiuni: 2,7 × 3,1 cm. Editorii propun următoarea reconstituire:

Extrinsecus:

*[Imp(erator) Cae]s(ar) divi Had[rian(i) f(i)lius] divi Traiani
Part]hic(i) n(epos) divi N[ervae pron(epos) T(itus) Aelius
Had]rianus Ant[oninus Aug(ustus) Pius pon(tifex)
ma]x(imus) tr(ibunicia) pot(estate) X[--, imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII
p(ater) p(atriciae)
5 equit]ib(us) et pedit]ib(us) qui milit(averunt) in al(is) III quae
appe]llant]ur Gall(or)um et Pann(oniorum)
et Sili(an)a et Tungror(um) Fron(toniana) et sunt in --].*

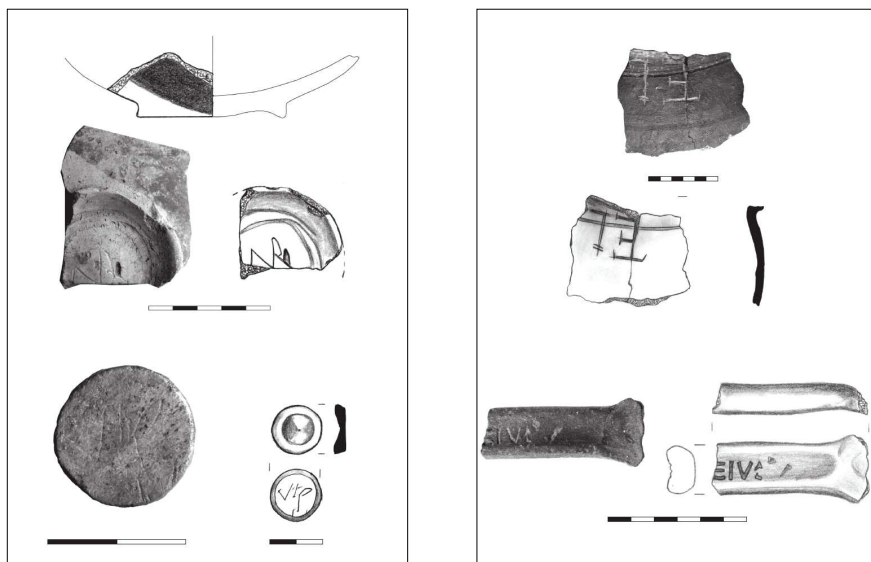
Intus:

*[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadrian(i) f(i)lius] divi Traiani
Parth(i)c(i) n(epos) divi Nervae pron(epos) T(itus) Aelius
Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pon(tifex)
m]ax(imus) trib(unicia) pot(estate) X--, imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII,
p(ater) p(atriciae)]
5 equ(itibus) e]t ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) III, qu(ae) app(ellantur)
Gall(or)um et]
Pann(oniorum) [et Sili(ana) et Tungror(um) Fron(toniana) et sunt in] /
Da(cia) Poro[l(issensi) sub ---]*

Autorii propun datarea diplomei între 154–161.

2241 (= CEPR, XXXV (2015), nr. 1822). Dan-Augustin Deac, *Graffiti aus Dacia Porolissensis (I)*, în Sorin Cociș, Vlad Andrei Lăzărescu, Monica Gui, Dan-Augustin Deac (eds.), *Ad finem Imperii Romani. Studies in honour of Coriolan H. Opreanu*, Cluj-Napoca, 2015, p. 101–104.

Imaginile sunt reproduse după editori.

1. P. 101–102, pl. 2/1 (a–b). **Romita**. Fragment de vas; după autor, literele au fost gravate ținând vasul în poziție răsturnată: T+E (ligatură) și L – poate un nume; sau ET L[- -] – poate referire la conținut: *et l[ac]* („și lapte”).

2. P. 102–103, pl. 1/1 a–b. **Romita**. Pe un fund de vas, literele AVR în ligatură, probabil *Aur(eli)* („vasul lui Aurelius”).

3. P. 103, pl. 2/2 a–b. **Porolissum** (Terasa sanctuarelor, 1993). Mânușă (toartă) de vas, având gravate (după ardere) literele [- -]EIVL, *E. Iul(ius)*; dar mai probabil sfârșitul unui nume, [- -]EIVS.

4. P. 103, pl. 1/2 a–b. **Porolissum**. Obiect prelucrat din os, de formă rotundă (diam. 2 cm, gros. 0,5 cm); pe una din fețe are zgâriate câteva semne – cifra VII sau VIII.

2242. Romita (jud. Sălaj). Trei fragmente (conexabile) dintr-o diplomă militară (*tabella I*), descoperite în anul 1996 în cursul săpăturilor din castru, în *retentura sinistra* (zona barăcilor militare). Primele două fragmente se unesc perfect; dimensiune: 4,8 × 4,8 cm. Cel de-al treilea fragment, mai mic, provine din partea de jos; 2 × 1,8 cm. Se păstrează la Muzeul județean de istorie și artă din Zalău.

Dan Dana, Dan Deac, István Bajusz, Emanoil Pripon, *Nouvelle constitution de Marc Aurèle et Lucius Verus pour les cohortes prétoriennes et urbaines (début 162)*, ZPE 212, 2019, p. 261–264.

Extrinsicus:

[Imp(erator) Caes(ar) M. Aure]lius Antoninus

[Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) tr]ib(unicia) pot(estate) XVI co(n)s(ul) III et

[Imp(erator) Caes(ar) L. Aure]lius Verus Aug(ustus)

[trib(unicia) pot(estate) II co(n)]ș(ul) II Divi Antoni[n]i
 5 [fili Divi Hadria]ni nepotes Diyi
 [Traiani Parthi]ci pronepotes
 [Divi Nervae] ab nepotes
 [nomina militum q]ui militave-
 [runt in cohortibus] praetoris
 10 [decem •I•II•III•IV•V•VI•]VII•VIII•IX•X•
 [et urbanis quatt]uor [X•XI•XII•XIV]
 [subiecimus q]ui[bu]s fortiter et]
 [pie militia fun]ctiș [ius - - - -]

Intus:

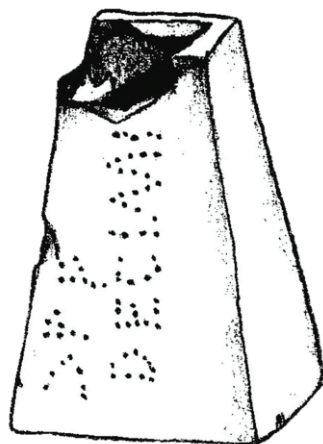
[ ]
 șubi[ecimus quibus fortiter]
 et pie m[ilitia functis ius tri-]
 buimus con[ubi] d[umtaxat cum sin-]
 5 gulis et primis u[xoribus ut eti-]
 amsi peregrini iu[ris feminas ma-]
 trimonio iunx[erint proinde li-]
 beros tolla[nt ac siex duobus]
 civibus Rom[anis natos]

Datare: 10 decembrie 161 – 9 decembrie 162 (mai probabil în primele luni ale anului 162).

Nu putem ști dacă posesorul acestei diplome (numele pierdut) servise într-o *cohors praetoria* (ceea ce este mai probabil) sau într-o *cohors urbana*. Cu privire la originea acestui pretorian, autorii observă: „On ignore l’origine du prétorien, mais il semble exclu qu’on ait recruté, dans la première moitié du IIe s., un prétorien de Dacie, nouvelle province; cette éventualité n’offre en plus aucune possibilité d’expliquer la présence du diplôme dans un contexte auxiliaire. Il est tout aussi improbable de penser à un *evocatus*, qui poursuit son service de 16 ans pour faire profiter aux autres de son expérience, cette fois en dehors d’Italie, sans qu’il ait été obligatoirement promu comme centurion – dans les légions ou, dans notre cas, dans une cohorte auxiliaire”. Autorii pot cita (p. 263) doar alte două diplome pentru pretorienii și una pentru *urbanici* din timpul lui Marcus Aurelius, dar originari din Italia – ceea ce pare a exclude originea din Dacia a posesorului acestei diplome. Singura soluție posibilă este a admite că un urmaș al acestui veteran pretorian, originar poate din Italia, promovat între elitele municipale, să fi fost trimis, poate cu rangul de *decurio* sau *centurio* într-o trupă auxiliară din Dacia, poate chiar la Romita, unde diploma a fost pierdută (în împrejurări despre care se pot face doar presupuneri).

2243. Popeni (com. Mirșid, jud. Sălaj; la NV de Prolissum). Teacă de *pilum*, înaltă de 4,4 cm, confecționată din bronz; descoperire întâmplătoare, anul 2016.

Dan Deac, Horea Pop, *An inscribed Pilum Collet from Dacia Prolissensis*, ZPE 211, 2019, p. 224–226, fig. 1 (foto și desen).

> P P
DECIMI

Pe una din fețe, inscripția realizată prin punctare:

(Centuria) p(rimi) p(ili)
Decimi

Decimus, militar dintr-o legiune necunoscută, făcea parte din centuria primipilului.

2244. Radu Ardevan, *À la recherche d'un Municipium Aurelium perdu*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 255–263.

Discuție asupra inscripției IDR, III/5, 447 (= AÉ, 1956, 207), presupusă a proveni de la Apulum (acum în Muzeul din Ploiești, din colecția dr. Francisc Rainer): *M(arco) Ulpio / [B]ono / [d]ec(urioni), aed(ili) / [III]Ivir(o) m(unicipii) / [A(urelii) sau A(pulensis)] STR Ul[p(ius)] / [L]ucius / [I]iber(tus)*.

Colegul Radu Ardevan are ideea (posibilă) de a recunoaște în cele trei litere (enigmatice) un toponim; mai consideră acest monument o „piatră călătoare”, deci ajunsă în colecția din România prin cumpărare, posibil din străinătate. Din câteva toponime din provinciile dunărene, alegerea sa se oprește asupra unei așezări din Pannonia Inferior, *Stravianis*, situată între râurile Drava și Sava, și propune în r. 4–5: *[III]Ivir(o) m(unicipii) / [A(urelii)] Str(aviani)*.

Noua propunere de identificare a aceluși „*municipium Aurelium perdu*” trebuie primită cu prudența recomandată chiar de autorul ipotezei.

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(2245–2254)

2245 (= CEpR, XXXIX (2019), 2143). Constantin C. Petolescu, *Un nou ofițer de rang ecvestru: L. Coelius Firminus*, în Constantin Augustus Bărbulescu, Costin Croitoru, Ovidiu Vasile Udrescu (eds.), *Miscellanea historica et archaeologica in memorian Dumitru Berciu*, Brăila – Râmnicu Vâlcea, 2020, p. 245–248.

2246. Loc de descoperire necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella II*). Dimensiuni: 2,8 × 3,8 cm. Muzeul Național Maghiar, Budapesta (achiziționată de la un colecționar privat, în 2019).

Zsolt Mráv, István A. Vida, *A new copy of the constitution for soldiers and their “parents, sisters, brothers ...” of 5 April 121*, ActaMN 57/I, 2020, p. 123–128.

Intus:	Extrinsecus:
M H[- - -]	L PVL[- - -]
Q P[- - -]	P ATIN[- - -]

Literele de pe *intus* provin din indicarea unei perechii de consuli din 121: *M. H[erennio Fausto]*, *Q. P[omponio Marcello co(n)s(ulibus)]*.

Numele martorilor păstrați sunt reconstituite astfel: [*L. Attei Atteiani*, *C. Vettieni Hermetis*, *A. Caselli Proculi*, *L. Equiti Gemelli*, *L. PulliVerecundi*, *L. Pul[li Charitonis]*, *P. Atin[i Crescentis]*].

Autorii consideră că micul fragment face parte dintr-o diplomă militară datând din 5 aprilie 121, acordată pentru o singură trupă, *ala I contariorum milliaria*, aflată temporar în Dacia Superior; din această *constitutio* mai provin alte cinci exemplare (vezi indicațiile bibliografice: CEpR, XXX (2010), nr. 1445–1449 = ILD, II, 809–813).

2247. Andrzej B. Biernacki, Nicolay Sharankov, *A Hitherto Unknown Aspect of the Military Activity of the Legio I Italica in the Light of a Recently Discovered Pedestal with a Greek Inscription from Novae*, ArchBulg 22, 3, 2018, p. 1–19.

În cursul discuției, Nicolay Sharankov face o referire la inscripția de la Oescus în cinstea primipilarului T. Aurelius Flavinus (CIL, III, 14416 = ILS, 7178 = AÉ, 1961, 208 = ILB, 18 = IDRE, II, 320); autorul prezintă o fotografie a finalului r. 13, în care pretinde a recunoaște literele CA[-], insistând, prin urmare, asupra lecturii mai vechi: [*adu]ersus hostes Ca[rpos]*.

2248. Casian Gămănuț, *Militari daci din Mauretania Tingitana eliberați în 153*, AnȘUIași 66, 2020, p. 27–40.

Studiul privește cinci diplome, extrase dintr-o *constitutio* din 26 octombrie 153, pentru armata din Mauretania Tingitana (sursele bibliografice: RGZM, 34; N. Mugnai, *A New Military Diploma for the Troops of Mauretania Tingitana (26 October 153)*, ZPE 197,

2016, p. 243–248 = CEpR, XXXVIII (2018), nr. 2038; AÉ, 2003, 1547; AÉ, 2005, 1726 = CEpR, XXV (2003–2005), nr. 1124; AÉ, 2009, 1834; vezi și fragmentul consemnat în CEpR, XXXIX (2019), nr. 2142). Titularii acestor diplome erau veterani de origine dacă.

2249–2254. Oleg Alexandrov, Dan Dana, *Les inscriptions du sanctuaire de Hérôs Héphaïstos Dabatopios de Teletig*, Veliko Târnovo, 2020.

Ca orientare geografică, Telerig (toponimul antic: *Dabatapa- Dabatopa*) se află, în linie dreaptă, la 40 km sud-est de Durostorum și 35 km sud-vest de Tropaeum. Sanctuarul a fost cercetat în anii 1993 și 1996 de Sergey Torbatov (muzeul din Dobrič). Dintre piesele sculpturale cu reprezentarea Eroului Cavaler, purtând inscripții, reținem aici pe cele ai căror dedicanți poartă nume traco-dacice:

2249. P. 80–81, nr. 5, pl. VI. Partea inferioară a unei plăcuțe de marmură (realizată din îmbinarea a trei fragmente), păstrând doar picioarele posterioare ale calului și altarul; 14,5 × 33 × 2,5 cm. Jos, pe plintă, inscripția:

Ἡρωτι Ἡφαίστω Ἡρόδωρος Καγεισίου
εὐχαριστήριον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἰδίων

„Eroului Hefaistos, Herodoros, fiul lui Kaigeisos, în semn de recunoștință din partea sa și celor ai săi”.

2250. P. 93–95, nr. 21, pl. XV. Cinci fragmente care se îmbină dintr-o plăcuță de marmură cu reprezentarea Eroului Cavaler; 30,5 × 35,5 × 3,9 cm. Pe plintă, inscripția (o parte pierdută):

Καιγ[(ε)ισας ? (καὶ)- - -] Πιεσουσος καὶ Μοντανος
[καὶ - - - κα]ἰ Νακεγίς (?) καὶ Ρυμηταλκίς
[vac.? εὐχαρισ]τήριον ἀνέθηκαν vac

Numele Καιγ[(ε)ισας (*OnomThrac*, 80; cf. *infra*, nr. 2251 și 2253) și Πιεσουσος (*OnomThrac*, 271; cf. IGB, II, 874 Πιεσουσος Καγεισίου) sunt traco-dacice.

2251. P. 95–96, nr. 22, pl. XV. Fragment de placă de marmură cu reprezentarea Eroului Cavaler (partea stângă inferioară; din reprezentare, se mai observă parte din picioarele și coada calului). Dimensiuni: 20,5 × 12 × 3,8 cm. Din inscripția de pe plintă, se mai păstrează:

ΕΝΘΑΔΕ+[- - - - -]
Δουραζ[- - - - -]
μασι ΕΠ[- - - - -]
καὶ Πο[- - - - -καὶ ?]
5 Καγει [σας ? - - - - -]
ΤΕΡΟ+[- - - - -]

În r. 2, Δουραζ[ις], antroponim tracic (editorii); a se compara și cu numele (regal) dacic Duras (Cassius Dio, LXVII, 6, 1: Δούρας). Pentru antroponimul din r. 5, autorii exprimă unele rezerve; vezi, totuși, nr. 2248–2249.

2252. P. 98–99, nr. 25, pl. XVI. Două fragmente (care se îmbină) dintr-o plăcuță de marmură, păstrând câteva litere. Autorii întregesc un nume: [- - - Ζ]ουρδημο[υσ- - -], comparabil cu *cognomen*-ul veteranului din diploma din 22 martie 129 acordată [*M(arco)*

Ulpio++] *Zordamusi f(ilio) Canuleio, Daco*, care făcuse serviciul militar în *cohors I Ulpia Dacorum* din Syria (AÉ, 2006, 1845).

2253. P. 111–112, nr. 51, pl. XX. Fragment de plăcuță de marmură, păstrând partea inferioară a reprezentării Eroului Cavaler în galop spre dreapta. Pe plintă, inscripția:

Δαβατοπειω Καγισ(ας) Δριζενεος

„Lui Dabatorios, Kaigisas fiul lui Drizenis”.

Epitetul topic al zeului este utilizat ca teonim; numele (v. *supra*) și patronimicul (*OnomThrac*, 164) dedicantului sunt traco-geto-dace.

2254. P. 113114. Enevo (dep. Dobrič). Plăcuță de marmură, întreagă, cu reprezentarea Eroului Cavaler, în galop spre dreapta. Pe plintă, inscripția:

HERO

G IIIIV S DAMANAI

În r. 2, autorii recunosc gentiliciul (*A)elius*: primele două haste echivalează cu litera *E*; următoarea trebuie să fie *L*; de asemenea, o scrijelitură (naturală) a obligat pe gravor să separe litera *S*. *Cognomen*-ul *Damanai(us)* este un cunoscut antroponim dac; vezi Florian Matei-Popescu, *The Dacians from Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes* (3. Jh. v. Chr. 6 Jh. n. Chr.), Konstanz, 2017, p. 152, nr. 9.

MOESIA INFERIOR

(2255–2300)

Bibliografie – Generalități

(2255–2273)

2255. Vanessa Carboni, Mihaela Iacob, *I laterizi di fabbrica delle mura di Ibida e l'edilizia di committenza imperiale nella provincia Scythia*, Constanța, 2017, 224 p.

2256. Alexandru Avram, *Autour de quelques monuments funéraires de Mésie Inférieure: Cyzique, Nicomédie ou les deux à la fois ?*, în Vedat Keleş (ed.), *Propontis ve Çevre Kültürleri – Propontis and Surrounding Cultures*, Parion Studies III, Istanbul, 2020, p. 147–159.

Studiul analizează (deopotrivă pe baza documentelor epigrafice și arheologice) influența cetăților Cyzicus (încă din epoca elenistică) și Nicomedia (în epoca romană) asupra iconografiei funerare în orașele de pe coasta de vest a Mării Negre. Aceste centre din Bithynia au avut un rol important în aprovizionarea cu sarcofage (se pare doar în bună parte lucrate) și în difuzarea schemelor iconografice tipice pentru stelele funerare.

2257. Alexandru Avram, *Les plus anciennes inscriptions de Tomis*, VDI 80, 4, 2014, p. 925–928.

Până de curând, cea mai veche inscripție de la Tomis (secolul al III-lea, cel mai târziu secolul al II-lea a.Chr.) era o inscripție funerară publicată de Maria Munteanu, *Câteva inscripții tomitane inedite*, Pontica 7, 1974, p. 157–159, nr. 1 (= ISM, II, 456; dar editorul volumului

exprima îndoieli în legătură cu proveniența tomitană a inscripției); o fotografie este publicată în ISM, VI.2, pl. CXXVIII. Acum, Alexandru Avram aduce alte dovezi în sprijinul acestei datări timpurii a activității epigrafice la Tomis: două inscripții publicate de multă vreme, dar neincluse în volumele cu incripțiile acestei cetăți (ISM, II și ISM, VI.2): J. Mordtmann, *Ἀρχαιότητες Τόμωος. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος* 13, 1880, p. 64–70.

2258. Alexandru Avram, Dragoș Hălmagi, *Le décret accompagnant le règlement de Tomis sur la vente de la prétrise des Dieux de Samothrace (LGS II 84 = I. TOMIS 1)*, *Fortunatae* 32, 2, 2020, p. 15–22.

Placă de marmură cu inscripție pe două coloane (cea din stânga mult mai distrusă și lacunară). Textul din dreapta arată că sfatul și adunarea poporului din Tomis cinstesc pe Timaios, fiul lui Straton, care a cumpărat preoția zeilor din Samothrake. Autorii propun o completare a textului din stânga (col. I). După autori, cele două texte au fost gravate concomitent, pe la 100 a.Chr.

2259. Dragoș Hălmagi, *Three inscriptions from Callatis, Dacia N.S.* 64, 2020, p. 269–275.

Observații asupra incripțiilor ISM, III, nr. 33, 34 și 122.

2260. Livia Buzoianu, *Noi ștampile amforice din așezarea de la Albești, jud. Constanța (săpăturile arheologice 2008–2017)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, *Pontica* 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 133–170.

2261. Alexandra Lițu, Laurențiu Cliante, *Timbres amphoriques récemment découvertes à Tomis (2018–2019)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, *Pontica* 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 171–193.

2262. Thibaut Castelli, Mihai Ionescu, *Considerații cu privire la două ștampile de amfore de Myrsileia din colecția Muzeului de Arheologie „Callatis”*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, *Pontica* 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 195–199.

2263. Alexandru Barnea, *Protogenes*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, *Pontica* 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 241–243.

Revenire nostalgică asupra unei incripții descoperite la Tropaeum cu jumătate de secol în urmă, dedicată Δι Ὀμβρίμω și publicată deindată de Alexandru Barnea, *Trei altare inedite de la Tropaeum Traiani*, *SCIV* 20, 4, 1969, p. 595–608 (= BÉ, 1970, 398; AÉ, 1980, 705 = 2009, 1207); cu o revenire în *Oltenia* 17, 2010, p. 57–80 (de unde a fost preluată din nou în AÉ, 2011, 1139; apoi inclusă în ISM, IV, 18). Prilej de a evoca recunoștința locuitorilor Sciției Mici către părintele zeilor pentru trimiterea ploii aducătoare de roade: dovadă o altă incripție, de la Histria (ISM, I, 334), închinată tot lui Ζεὺς Ὀμβριμος, precum și sărbătoarea Διόμβρια Διόμβρια dintr-o altă epigrafă de la Callatis (ISM, III, 31).

2264. Costin Croitoru, *Guarding the Danube and beyond (I). Cohors II Mattiacorum*, *JAH* 7, 1, 2020, p. 5–13.

Se reconstituie istoria acestei cohorte și rolul ei pe *limes*-ul Moesiei Inferior, pe baza surselor epigrafice.

2265. Remus Feraru, *Celebrarea lui Dionysos. Sărbători ale asociațiilor dionysiace în cetățile grecești de la Pontul Euxin*, în S. Forțiu (ed.), *ArheoVest VII: In Honorem Sabin Adrian Luca: Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 23 noiembrie 2019*, vol. 2: *Metode Interdisciplinare*, Szeged, 2019, p. 807–828.

2266. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Les enfants dans les familles des militaires provenant du milieu rural de la Mésie Inférieure*, *AnȘUIași* 66, 2020, p. 9–14.

Sursele (epigrafice) înregistrează 44 de texte, care atestă 87 de familii și un număr de 90 de copii. Gruparea pe categorii de untăți (p. 10) este însă irelevantă (cazul legionarilor, având în vedere raportul lor diferit față de *conubium*).

2267. George Nuțu, *Meșteșugurile în provincia Moesia Inferior*, Iași, 2019.

Din domeniul epigrafiei minore, de reținut producția de *mortaria* și opaițe șampilate, precum și importanta producție a atelierelor de cărămidărie cu ștampile militare.

2268. Ioan Carol Opreș, *Ab Axiupoli VI milia passuum. Cetatea romană de la Seimenii Mari*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, *Pontica* 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 271–290.

2269. Anamaria-Izabella Pázsint, *Asociațiile private din orașele grecești ale Pontului Euxin (secolele VI a. Chr. – III p. Chr.)*, *SCIIVA* 71, 1–2, 2020, p. 157–169.

Rezumatul tezei de doctorat, susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 7 septembrie 2019.

2270. Florian Matei-Popescu, *Municipium Tropaeum: histoire et institutions*, în *Actes du Colloque international Trophées et monuments de victoire romains*, 21–23 octobre 2015, Université de Perpignan. Recueillis et publiés par Georges Castellvi, Florian Matei-Popescu et Martin Gallinier, București – Perpignan, 2021, p. 195–210.

După ce prezintă o inscripție datând din anii 116 (ISM, IV, 9), ridicată de [*Tra]ianenses Tropaeenses*, și alta din anul 181 (ISM, IV, 11), dedicație [*p(ro) s(alute) Imp(eratoris) M(arci) Aur(eli) et G(enio) [m(unicipii)] Traiani Tropaei*] (datată prin numele consulilor în anul 181), autorul conchide (p. 199): „Si le municipe *Traianum Tropaeum* était une fondation de Trajan, l’absence d’*Ulpium* est assez étrange. Mais avoir un *municipium Traianum Tropaeum* avec d’autres noms, comme par exemple *Aelium*, me semble tout aussi inhabituel. Je conclus que nous pouvons admettre que le municipe a bien été fondé par Trajan, mais nous ne pouvons pas totalement exclure une fondation d’Hadrien...”

În realitate, chiar *colonia* întemeiată de Traian (*Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*) apare cu numele întreg doar de două ori: în inscripția care consemnează întemeierea orașului (IDR, III/2, 1), și alta din timpul lui Hadrian (IDR, III/2, 70). Este firesc, prin urmare, ca în inscripția de la Adamclisi, datând din 181, numele orașului să apară prescurtat, [*m(unicipium)] Traianum Tropaeum*; vezi spre comparație o inscripție de la Oescus, tot din Moesia Inferior și cam din aceeași vreme, în care apare *colonia Traiana*

Sarmizegethusensium ex Dacia Superiore (CIL, III, 753 = 7429 = ILS, 1465 = IDRE, II, 319).
Vezi și nota următoare.

2271. Constantin C. Petolescu, *Tropaeum. Le complexe commémoratif d'Adamclisi et la ville romaine*, în Actes du Colloque international *Trophées et monuments de victoire romains*, 21–23 octombrie 2015, Université de Perpignan. Recueillis et publiés par Georges Castellvi, Florian Matei-Popescu et Martin Gallinier, București – Perpignan, 2021, p. 177–193.

Vezi comentariul de la numărul precedent. În comunicarea citată, am acceptat părerea exprimată de Eugen Bormann⁹ și Brigitte Galsterer-Kroll¹⁰, anume că inscripția dedicată în 116 împăratului Traian (probabil o bază de statuie) indică drept autori ai dedicației pe cetățenii municipiului Tropaeum; în concluzie (p. 192): „Donc, la ville a reçu ce rang quelques années auparavant: au plus tard en 114, quand l'empereur se trouvait encore à Antioche, ou éventuellement en 113 avant le départ de l'empereur de Rome pour la guerre contre les Parthes. Mais il est plus probable que Tropaeum ait reçu le rang municipal en même temps que l'inauguration du tropée, en 109. Nous trouvons encore un autre parallèle dans la fondation de la Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa en 109 ou 110, tel qu'il résulte d'une importante inscription” (CIL, III, 1443 = IDR, III/2, 1).

O variantă anterioară a acestei comunicări: Constantin C. Petolescu, *Tropaeum. Complexul comemorativ de la Adamclisi și orașul roman*, *Academica* 24, 6–7 (284–285), 2014, p. 77–84.

2272. Constantin C. Petolescu, *Un notabil din Istros cu numele martelat*, *Pontica* 53, 2020, p. 407–411.

În două inscripții de la Istros, numele unui notabil, ποντάρχης, ἀρχιερέως și λογιστής, apare martelat (ISM I, 178–179). Dintre onorurile (sarcinile) publice ale acestui personaj anonim, ne-a atras în special atenția informația despre misiunea de îngrijitor al finanțelor (λογιστής) cetății Istros. Aceasta ne aduce în minte un cunoscut personaj dintr-o inscripție de la Thytira (Lydi)a: T. Antonios Alfenus Arignotus (CIG, 3497 = ILS, 8853 = TAM, V.2, 925 = IDRE, II, 383), care, pe când îndeplinea cea de-a doua miliție ecevestră, a avut și misiunea de *curator* al finanțelor câtorva orașe din Moesia Inferior (Dobrogea): λογιστής ... τῆς [Ἰσ]τριανῶν πόλεως καὶ Τροπησίων καὶ [Ἀπ]ολωνείας. La acestea, două inscripții, tot de la Thytira (CIG, 3484 = IDRE, II, 382), adaugă o sarcină insolită: ἐπίτροπος Σεβαστοῦ ἄρκης Λιουιανῆς. Noi am identificat acest personaj cu *Laevianus Callistrati f.*, un notabil din Thytira, al cărui nume apare martelat într-o altă inscripție din același oraș: [[-Λαιβιανός]] τοῦ Καλ[λι]στράτου (TAM, V.2, 983). Este vorba, deci, de o procuratelă specială, creată probabil de Septimiu Sever după proscricțiile ordonate împotriva rivalului său la domnie, C. Pescennius Niger. Prin comparație, ar fi posibil ca și personajul cu numele martelat din cele două inscripții de la Istros să fie și el o victimă colaterală a persecuțiilor lui Septimiu Sever, după înfrângerea rivalului la domnie.

2273. În AÉ, 2018, apărut recent (august 2021), inscripțiile din *Cronica epigrafică*, seria XXXVIII (2018) sunt cuprinse după cum urmează:

⁹ *Apud* Otto Benndorf, *Adamklissi*, AEM 19, 1896, p. 184–185, nota 5.

¹⁰ B. Galsterer-Kroll, *Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum*, *Epigraphische Studien* 9, 1972, p. 77, 92, 98, 123.

Data	CEpR, XXXVIII (2018)	AÉ, 2018
19 octombrie 120	2058	1993
19 octombrie 120	2059	1995
13 mai 105	2060	1980
Antoninus Pius (sfârșitul domniei)	2061	1986
153	2064	1989
154/155	2065	1990

Alte două diplome din cronica pe anul 2018 au fost deja cuprinse în AÉ, 2016.

Inscripții recent descoperite sau revizuite (2274–2300)

2274–2275. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Fragmentarische Diplome aus der hadrianisch-antoninischen Regierungszeit*, ActaMN 57/I, 2020, p. 89–121.

2274. P. 90–91, nr. 1. Loc de descoperire necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: 6,3 × 7,8 cm.

Extrinsecus:

[--*ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium*]
cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est
[c]ivitas iis data aut, si qui caelibes essent,
[c]um iis quas postea duxissent dumtaxat sin-
 5 *guli singulas.*

A(nte)] d(iem) XIII K(alendas) Nov(embres)
C(aio) Arminio Gallo C(aio) Atilio Serrano co(n)s(ulibus)/
alae I Flaviae Gaetolor(um), cui prae(e)st

[- Betuus] Cilo

10 *[e]x gregale*

[- -----].

Intus:

[- -Lini; / A(uli) Fabi Iusti; / P(ubli) Atini Flori; / - -] Felicis; / Q(uinti) Fabi Iti; /
L(uci) Caecili Gorgi; / [C(ai)] Iuli Parati.

Datare: 19 octombrie 120. Diploma provine din aceeași *constitutio* cu diploma RMD, V, 356, acordată unui militar din aceeași trupă. *Ala I Flavia Gaetolorum* staționa în Moesia Inferior; vezi Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 172–178, nr. 3.

2275. P. 98–101, nr. 6. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Transcrierea textului păstrat cu capitale:

Extrinsecus:

[- ----- PAN]

NON E[T --]

ET I FLA[VIA -----]

ET SVN[T IN MOESIA INFERIORE SVB IVLIO]

GALLO[--]

Intus:

[IMP CAE]S DIVI TR[AIANI PARTHICI]
[FILIVS DI]VI NERV[AE NEPOS TRAI]A
[NVS HADRIA]NVS A[VG PONT MAX]
[TRIB POT COS]

Singurul element de identificare este numele păstrat din ultimul rând de pe *extrinsecus*: Iulius Gallus, guvernator al Moesiei Inferioare între 130–132/133 (după aprecierea editorilor; între 126–130, guvernase Moesia Superior). Textul de pe *extrinsecus* este reconstituit astfel de editori:

[--, quae app(ellantur) - - - Pan]/non(iorum) [et Gallor(um) et --] / et I Fla[via Num(idarum) et --] / et sun[t in Moesia inferiore sub Iulio] / Gallo [quinis et vicenis pluribusve stipend(iis) emerit(is) ---] etc.

Cu acest prilej, se rectifică numele guvernatorului din diploma prezentată în seria precedentă a acestei cronici (CEpR, XXXIX (2019), nr. 2170), care este tot *Iulius Gallus* (nu *Iulius Maior*).

2276. Iulian Bârzescu, *Inscripții pe vase arhaice de la Tariverde, jud. Constanța*, SCIVA 71, 1–2, 2020, p. 87–94.

Autorul prezintă zece fragmente ceramice din așezarea de la Tariverde (din teritoriul Histriei), provenind, cele mai multe, din bordeie abandonate la sfârșitul epocii arhaice. Majoritatea fragmentelor conține doar câteva litere; unul singur este mai complet: Σακονίδει δοκίς Πυργίων κ[αλός], în traducerea editorului: „Lui Sakonides Pyrgion îi pare frumos”; numele este al unui ceramist, activ la Atena în al treilea sfert al secolului al VI-lea a.Chr. Aceste microepigrafe sunt scrise în alfabetul ionian.

2277 (= CEpR, XXXIV (2014), nr. 1803). **Săcele** (jud. Constanța). Placă de marmură descoperită întâmplător în anul 2012 în curtea unui locuitor din Săcele; proveniență probabilă de la Histria. Dimensiuni: 0,40 × 61 × 11,5 (15) cm. MINAC, inv. 43479.

Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Brève intervention sur l'inscription de Săcele (dép. de Constanța)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 3133.

Publicată de Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *L'espace ouest-pontique sous l'empereur Tibère à la lumière d'un décret inédit decouvert en Dobroudja*, în Vasile Cojocaru, Altay Coşkun, Mădălina Dana (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Pontica et Mediterranea 3, Cluj-Napoca, 2014, p. 415–433. Discuții și ameliorări: Alexandru Avram, BÉ, 2015, 509; Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (V)*, Pontica 48–49, 2015–2016, p. 433–434, nr. 17; Christopher P. Jones, *An Inscription from Istros and Ovid's Last Poems*, ZPE 200, 2016, p. 122–132; preluată (inclusiv contribuțiile citate) în AÉ, 2014, 1142 (cu traducere în limba franceză). Despre cronologia evenimentelor, vezi încă: Florian Matei-Popescu, *The Horothesia of Dionysopolis and the Integration of the Western Pontic Greek Cities in the Roman Empire*, în Vasile Cojocaru, Altay Coşkun, Mădălina Dana (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Pontica et Mediterranea 3, Cluj-Napoca, 2014, p. 464; Georgy Kantor, *The Date and Circumstances of Quintus Iulius Vestalis*, ZPE 203, 2017, p. 85–91.

Editoarele dau o nouă transcriere a inscripției, cu consemnarea completărilor lui Chr. P. Jones în caractere aldine:

[.....] ἀποσταλεις τε ὑ-
 [πὸ τοῦ αὐτοκράτορος] θεοῦ υἱοῦ Τιβερίου Καίσαρος διὰ
 [πρε]σ[βευτοῦ καὶ ἀ]ντ[ι]στ[ρα]τήγου Λευ[κί]ου Πομπονίου
 [Φλ]άκ(κ)ου εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς τόπους ἐπὶ συμ(μ)ονῆ καὶ σω-
 [τ]ηρία τῶν ἐν τοῖς εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Πόντου Ἐλ-
 [λ]ηνίδων πόλεων μάλιστα δὲ τῆς ἡμετέρας πόλ[ε]-
 [ως] διὰ τὸ προκεῖθαι ἐγγιστα τοῖς βαρβάροις καὶ **πόλι-**
[τεύε]σται διὰ παντὸς καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐγκαταλειπεῖν
 [τ]ὴν πόλ[ι]ν καθὼς καὶ πρεσβεύσ[α]ντες περὶ τούτων
 εἰς Ῥώμ[η]ν πρὸς τὸν αὐτο[κ]ράτο[ρ]α δεόμενοι τὴν **ἐξο[ι]-**
[κ]ησίαν [ἡ]τοῦμεν παραγενόμενος εἰς τὴν πόλιν ἡ-
 μῶν Κοί[ν]τος Ἰού[λι]ος Οὐεστᾶλις καὶ ἰδὼν ὀλιγανδροῦ-
 σαν τὴν πόλιν κ[α]ὶ κατὰ πάντα **ἀσθενοῦ[σα]ν** συνελέ-
[ῆ]σας π[α]ρ[ε]κάλεσεν τοὺς πολεῖτας χρεστὰς **ἐ[λ]-**
[πίδ]ας [δι]δοῦς τὰς ἀπὸ τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ [. . .]
[ὐπέ]στη τοὺς ἐκπεπο[ρ]θηκότας τὴν χώρ[αν βαρ]-
 [βά]ρους **[π]ένπων δι' ἑαυτοῦ ΠΑΡΕΣ[.]**
 [. . . . .] ἡμῶν πόλει ΕΓ[. . . . .]
 [. . . . .] Ε...[. . . . .]

Acest text este reprodus și în *ΑΕ*, 2014, 1142, cu traducere în limba franceză.

R. 14: Alexandru Avram, *per litteras*: „În r. 14/15 sunt acum sigur de rest. χρεστὰς ἐ[λπί]δας”.

Totodată, în această notă, autoarele insistă asupra unor observații, din care reținem:

- datarea inscripției (redactarea) în anii 18/19 p.Chr.;
- activitatea lui Iulius Vestalis datează parte în timpul lui Augustus (de care se leagă episodul Aegyssus, consemnat de Ovidiu, *Pont.*, IV, 7, 15–54), iar a doua oară în timpul lui Tiberiu (probabil în anul 15; misiune la care se face referire în aceeași epistolă, IV, 7, 1–2), probabil cu titlul de *praefectus* (posibil al malului Dunării, *praefectus ripae Danuvii*);
- în același an, Pomponius Flaccus era *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia.

2278. Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (IX)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 211–221

Această nouă serie de note epigrafice (numerotarea în continuarea seriei precedente) reia trei inscripții de la Tomis (prezente în proaspătul volum ISM, VI/2), cu ameliorări semnificative:

- 34 (p. 212–213) ISM, II (= VI.2), 5 (redescoperită în lapidariul MNA), în onoarea unui cetățean din Tyras.
- 35 (p. 213–216, fig. 1 foto) ISM, II (= VI.2), 4 (Muzeul Louvre): personajul onorat era succesorul celor doi comandanți ai gărzii civile menționați în decretul ISM, II, 2.

– 36 (p. 216–218, fig. 2 foto) ISM, II (= VI.2), 27 (Muzeul Louvre), care face cunoscuți trei noi pontarhi și o nouă atestare a epitetului κοινωσώστης („salvator al *koinon*”).

În final, autorul adaugă o nouă ediție a inscripției ISM, II (VI.2), 19 (p. 219).

Aceste contribuții se vor adăuga la un nou *supplementum* la culegerea de inscripții ale cetăților vest-pontice (ISM, I–III) avut în vedere de profesorul Alexandru Avram.

2279. Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (X)*, Pontica 52, 2019, p. 299–306 (numerotare în continuarea seriei precedente).

37 (p. 300). Inscripția funerară ISM, III, 211 din Callatis, în care se poate recunoaște un cetățean din Heraclea Pontica: [Μα]κεδών [τοῦ δεῖνος] / [Ἡρ]ακλεώ[της - - -].

38 (p. 300–301). Inscripția funerară ISM, II, 253 din Tomis ridicată de un meșter aurar, făcând parte din „breasla” arhitecților: τεχν[είτης] [καὶ] χρυσοχόος δ[ὲ τῶν] / [ἀρχι]τεκτόνω[v - - -], pentru soția sa originară probabil din Alexandria.

39 (p. 301–302). Inscripția funerară ISM, II, 308 din Tomis, a unui personaj originar, după Alexandru Avram, din Prouusias ad Hyprium.

40 (p. 302–303). Inscripția funerară ISM, II, 358 din Tomis, a unei femei pentru fiul său.

41 (p. 303–304). Inscripția funerară ISM, II, 434 din Tomis, conținând interdicția folosirii mormântului.

42 (p. 304). Inscripția funerară a unei femei Ἰουλία E[- - -]: ISM, II, 331, de la Mihail Kogălniceanu (teritoriul tomitan) (ameliorare).

2280–2283. Alexandru Avram, *Quatre inscriptions de Tomis de l'époque des Sévères*, în *Homo omnium horarum. Symbolae ad anniversarium septuagesimum professoris Alexandri Podosinov dedicatae*, cura Alexii Belousov et Catarinae Ilyushechkina in lucem editae, Moscova, 2020, p. 17–24.

2280. P. 17–19. Fragment de placă de marmură. Altădată la Muzeul Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin; dispărută? ISM, II, 82; revizuire

[Ἀγαθῆι τύχηι·]

[ὕπερ τῆς τῶν θειοτάτων αὐτοκρατό]-

[ρων τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου]

[διαμονῆς Λ(ουκίου) Σεπτιμίου Σευήρου Περ]-

[τίνακος καὶ Μ(άρκου) Αὐρηλίου Ἀντωνείνου]

[Παρθικῶν Μηδικῶν Ἀδιαβηνικῶν καὶ

[[Π(ουπλίου) Σεπτιμίου Γέτα ἐπιφανεστάτου]]

[[Καίσαρος]] καὶ Ἰουλίας Δόμνης, μη]-

[τρὸς στρατοπέδων καὶ Σεβαστῶν, καὶ]

[τοῦ σ]ύνπαντο[ς αὐτῶν οἴκου [[καὶ- - -]]

[[[...][...]ΡΑ-----]] καὶ ἱερᾶς]

[συ]νκλήτου καὶ [τῶν ἱερῶν αὐτῶν στ]-

[ρα]τευμάτων κ[αὶ κρατίστου ὑπατικοῦ]

5 [Οο]υεινίου Τερτ[ύλλου καὶ δήμου τῆς]

[το]ῦ Εὐωνύμου [Πόντου μητροπόλεως]

[Τ]όμεως ἱερασ[αμένου-----]

[..] καὶ προστατ[οῦντος-----οὶ πε]-

[ρ]ῆ ἱερέα β' ἀρχι[ερέα-----]

10-----ΝΕΟΥΑΠ-----

2281. P. 19–21, nr. 2. MNA, L 834. Rectificare a inscripției ISM, II, 85.

[Ἀγαθῆι τύχηι·]
 [ὑπὲρ τῆς τύχης καὶ νείκης Αὐτοκρ]άτο-
 [ρος Λουκίου Σεπτιμίου Σεουήρου] Περτί-
 [νακος Σεβαστοῦ Ἀραβικοῦ Ἀδι]αβητικοῦ
 [Παρθικοῦ μεγίστου τε κ]αὶ αἰωνίου δια-
 5 [μονῆς Μάρκου Αὐρη]λίου Ἀντωνεῖνου
 [Σεβαστοῦ καὶ [[Π(ουπλίου) Σεπτ(ιμίου)] Γέτα]] Καίσαρος καὶ
 [Ιουλίας Δόμνη]ς Αὐγούστης καὶ ἱερᾶς
 [συγκλήτου καὶ ἱ]ερῶν στρατευμάτων *vac.*
 καὶ δήμου Ῥω]μαίων καὶ βουλῆς καὶ δή- *vac.*
 10 [μου τῆς μητροπ]όλεως Τόμειος *vac.*
 [-----]ν ὁ καὶ Λέων πρῶ-
 [τος ποντάρχης?] ἐπὶ ἀρχῆς[-----]

„La date de l’inscription est assurée par la mention comme César de P. Septimius Geta (PIR² S 454), dont le nom est, comme d’habitude, martelé: après peut-être l’automne 197 (et, quoi qu’il en soit, à partir de 199) et avant qu’il ne soit proclamé Auguste (209, sans doute vers septembre/octobre)”.

2282. P. 21–22, nr. 3. Stelă de marmură ruptă pe margini și la partea inferioară; MNA, L 939. ISM, II, 86; textul revizuit:

[Αὐτοκράτορα Καίσαρα, Λ(ουκίου) Σεπτιμίου]ν Σευήρου Π[ερτί]-
 [νακος Εὐσεβοῦς Σεβαστοῦ Ἀραβικοῦ] Ἰαδίαβη[νικοῦ]
 [Παρθικοῦ μεγίστου υἱόν, θεοῦ Μ]άρκου [Ἀντωνεῖνου]
 [Εὐσεβοῦς Γερμανικοῦ Σαρματικοῦ υἱ]ωνόν, [θεοῦ Ἀντωνεῖ]-
 5 [νου Εὐσεβοῦς ἔγγονον, θεοῦ Ἀδριαν]οῦ κ[αὶ θεοῦ Τραϊαν]οῦ
 [Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νέρουα ἀπόγονον,] Μᾶρ[κον Αὐρήλιον]
 [Ἀντωνεῖνον Σεβαστόν-----]

În încheiere, Alexandru Avram notează: „Stoian s’était totalement trompé, lorsqu’il estimait que le monument avait été érigé en l’honneur de Caracalla après que ce dernier eut assassiné son frère Geta en 212. En fait, il est manifeste que Septime Sévère était encore vivant. Mieux encore, vu qu’à la l.3 il ne reste plus d’espace pour insérer Βρεταννικοῦ μεγίστου, un titre que Septime Sévère n’obtint qu’en 210, peut-être le 31 mars, l’inscription est à placer avant cette date: en principe, à n’importe quel moment après la proclamation de Caracalla (PIR² S 446) comme Auguste, peut-être dès 197 (voir *supra*, n° 1), mais très probablement, comme dans l’inscription précitée de Nicopolis ad Istrum, où la titulature de Caracalla est conservée de manière plus complète, à partir de 209. Je plaide, par conséquent, pour une date de 209–210 p.C.”.

2283. P. 2223, nr. 4. Fragment de placă de marmură. MNA, L 842. ISM, II, 419.

Alexandru Avram: „La lecture de la dernière ligne conservée est fautive : j’y reconnais le génitif [Αὐτοκράτο]ρος, ensuite les lettres, ΚΑ, donc Κα[ίσαρος]. Compte tenu des autres

débris conservés aux deux premières lignes, j'arrive à reconstituer un monument honorifique pour Iulia Domna (PIR² I 663)”:

[Ιουλίαν Δόμναν]
 [Σεβαστήν, Αὐτοκράτορο]ς Καίσαρος Λ(ουκίου) Σεπτιμίου]
 [Σευήρου Περτίνακος ἀν]εικήτου [γυναῖκα, μητέρα]
 [κάστρον καὶ Αὐτοκράτο]ρος Καίσαρος Μ(άρκου) Αὐρηλίου]
 [Αντωνείνου καὶ Π(ουπλίου) Σεπτιμίου Γέτα Σεβαστῶν]

2284. Alexandru Avram, *Notes d'épigraphie istrienne*, în Ionel Căndea (ed.), *Tracii și vecinii lor în antichitate: arheologie și istorie. The Thracians and their Neighbours in Antiquity: Archaeology and History. Studies in Honor of Valeriu Sîrbu at his 70th Anniversary*, Brăila, 2020, p. 65–73.

După mai multe *addenda et corrigenda* la ISM, I (vezi în special Alexandru Avram, *Le corpus des inscriptions d'Istros révisé*, Dacia N.S. 51, 2007, p. 79–132), autorul revine cu câteva observații asupra unor inscripții lapidare, precum și a câtorva piese din categoria *instrumentum domesticum*. Piesele sunt prezentate în ordine cronologică: 1) *dipinto* pe o amforă panatenaică; 2) dedicație pentru Apollo și inscripție funerară (ISM, I, 314 A-B); 3) grafit pe o amforă; 4–5) iarăși două inscripții funerare (ISM, I, 217 și 421); 6) inscripție pe un vas de sticlă (IGLR, 137).

2285. Maria Bărbulescu, *Notes épigraphiques concernant quelques inscriptions grecques de la collection MINAC*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 19–29 (postum).

1. P. 19–22, fig. 1 (foto). Bloc de calcar descoperit la Medgidia; autoarea crede că provine de la Tomis. Conține un fragment de inscripție funerară, din care reține două antroponime noi: Χαρείος și Ἀθαναίων. Pentru primul nume, cf. *infra*, nr. 2289, iar pentru Ἀθαναίων, vezi ISM, III, nr. 6, 74, 99–100, 158 (Alexandru Avram îl consideră „typiquement mégarien”, ceea ce sugerează o proveniență callatiană?).

2. P. 23–25, fig. 2 (foto). Placă de marmură provenind probabil de la Tomis, cu un rest de inscripție neinteligibilă.

3. P. 25–26, fig. 3 (foto). Fragment de stelă de marmură, descoperită probabil la Callatis; IDR, III, 208 (dispărut; publicare după o fișă de obiect de la muzeul din Constanța). Pe baza unui clișeu din filmoteca muzeului, autoarea propune o ameliorare a epigrafei, care rămâne, totuși, enigmatică.

2286. Alexandru Avram, Dragoș Hălmagi, Alina Streinu, *Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection «Maria et dr. George Severeanu »*, SCIVA 71, 34, 2021, p. 265–270.

2287. Dragoș Hălmagi, *Notes of Greek Inscriptions (I)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 225–235.

1. P. 225–226, fig. 1 (foto). Un fragment de inscripție, păstrat în muzeul de la Histria, publicat în ISM, I, 67, face parte din *Horothesia* Histriei, exemplarul A (ISM, I, 67), partea stângă inferioară, completând rândurile 51–57 (textul epistolei legatului Tullius Geminus).

2. P. 226–227, fig. 2 (foto). Ameliorări aduse lacunei (partea dreaptă) inscripției în cinstea lui Karpos al lui Artemidoros (ISM, I, 180).

3. P. 227–228, fig. 3 (foto). Două fragmente de inscripții, publicate separat, fac parte din același *album* cu nume: ISM, I, 215 + ISM, I, 230.

4. P. 228–229, fig. 4 (foto). Două fragmente de inscripții cu liste de nume, publicate separat, fac parte din același *album*: ISM, I, 189 + ISM, I, 185 (= ISM, I, 209).

5. P. 228–229. Inscripțiile (fragmente) ISM, I, 194 și ISM, I, 243 sunt gravate pe aceeași piatră (bază de statuie refolosită).

6. P. 229. Fragment de lespede de marmură, 35 × 25 × 10 cm; în partea de sus, rest dintr-un basorelief reprezentând o parte dintr-o reprezentare feminină (de la brâu în jos, cu rochie lungă), ținând în mâna stângă, lăsată în jos, o patera; jos, la stânga, o acvilă; pe bază, o inscripție greacă: ISM, VI.2, 736, cu foto; în r. 2 [- -] ΛΩ ΔΕΙ[- -], D. Hălmagi propune acum: [Θεῶ μεγά]λω Δερ[ζέλα?---] .

Totuși, prezența acvilei ne îndeamnă a presupune în partea dreaptă a basoreliefului pe însuși *Zeus*, iar în reprezentarea feminină din stânga putem recunoaște pe *Hera*. Astfel, lectura poate fi: [Θεῶ μεγά]λω Δει [καὶ Ἥρα] .

2288. Dragoș Hălmagi, *Epigraphica tomitana (I)*, SCIVA 71, 3–4, 2020, p. 255–264. Propuneri de ameliorare a lecturii inscripțiilor ISM, II, 30, 105, 117, 334, 415, 422.72.

2289. Placă de marmură gălbuie, de proveniență necunoscută, aflată într-o colecție privată din București. Dimensiuni: 23,5 × 18,7 × 6(–8) cm.

Valentin Bottez, Alexandra Lițu, *A Travelling Stone from Callatis*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 237240.

Χοῖρος
Σιμολέοντος,
Ἀρίστωνος
γυνά.

„Khoiros, fiica lui Simoleon, soția lui Ariston”.

După autori, inscripția este scrisă în dialect doric, ceea ce ar sugera că provine de la Callatis. Mai remarcă cele două nume: *Choiros*, o raritate (după știința autorilor, a doua atestare ca nume feminin; vezi și Χαρεῖος, *supra*, nr. 2285), iar *Simoleon* ar fi un unicat.

2290–2296. Dan Dana, *Notices épigraphiques et onomastiques (Scythie Mineure / Dobroudja) (II)*, Pontica 52, 2019, p. 283297.

2290. P. 284–286, nr. 14. Nota privește antroponimul *Gaione* din inscripția IGLR, 30 = ISM, VI.2, 545, considerat gotic. După Dan Dana, „il faut comprendre *Terentius filius Gaion(a)e*: ce nom – gr. Γαιωνᾶς (lat. *Gaiona*) – est une création grecque, par double suffixation, à partir du banal Gaius → Γαῖων → Γαιωνᾶς”. În afară de analogiile aduse pentru

acest fenomen lingvistic, sunt de luat în considerare citările de inscripții latine și grecești (notele 10–11) și chiar *ostraca* de la Mons Claudianus (nota 13).

2291. P. 286, nr. 15. **SALSOVIA.** Numele Πάρφορις din inscripția creștină IGLR, 273, este rectificat Πορφύριος.

2292. P. 286–287, nr. 16. **DVROSTORVM.** În inscripția funerară CIL, III, 14434 = ISM, IV, 127, pusă *Val(erio) Diocati*, Dan Dana recunoaște numele grec Διογᾶς, hipocoristic al lui Διογένης.

2293. P. 288–289, nr. 17. **DVROSTORVM.** În inscripția IGB, II, 866, = CCET, III/1, 181 = ISM, IV, 106, numele defunctului apare Ἰούλιος Φίρμος Κορνού[τος]. Având în vedere că acesta posedă *nomen* și *cognomen* (lipsa *praenomen*-ului este obișnuită), Dan Dana propune a citi cel de-al treilea termen κορνου[κ(ου)λάρι(ο)ς], deci un rang militar: un *cornicularius* din legiunea XI Claudia.

2294. P. 289, nr. 18. **ZALDAPA.** Täbliță cu reprezentarea lui Zeus, dedicația unui [Εὐ]ρύφων Ἀγαθοκλέος. Dar primul nume este foarte rar; din acest motiv, Dan Dana propune a-l înlocui cu [Τ]ριφῶν.

2295. P. 289–291, nr. 19. Inscripție descoperită la Yunusçilar (acum Balkanci), în teritoriul cetății Dionysopolis; publicată de Karel Škorpil, *Antike Inschriften aus Bulgarien*, AEM 17, 1894, p. 211, nr. 103 (preluată în: AÉ, 1895, 57; CIL, III, 12444): *Fl(avio) Nepotia[no] | circitori | v(iri) c(larissimi) CENSO[---] | vix(it) an]nis XX[---] | milit(avit) ann(is)] X[---]*. Dar, sesizând dificultăți (contradicții) de ordin cronologic în textul astfel reconstituit, Dan Dana propune a reconstitui (r. 2/3) *[s]/uc(cura) Censo[rini]*; prin urmare, acel *circitor* era *sub cura*, sub comanda unui *Censo[rinus]*.

2296. P. 291–292, nr. 20. **TROPAEVM.** Altar cu dedicație *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)]*, pusă de *Ael(ius) Inserus, Ilv(ir)* (CIL, III, 12466 = ISM, IV, 19); *cognomen*-ul este acum citit de Dan Dana *Ingenu(us)*. Mai mult, acest personaj ar fi identic cu un autentic *[A]el(ius) Ingenus, [Ilvi]r [i(ure)] d(icundo)* dintr-o inscripție funerară fragmentară de la Zaldapa (CIL, III, 14211; lectură ameliorată de Dan Dana), unde va fi ajuns ca material de construcție în secolul al IV-lea („piatră călătoare”).

2297. Stefano Magnani, Danilo Piacentini, *Eine palmyrenische Gemeinschaft in Moesia inferior?*, în Renate Lafer, Heimo Dolenz, Martin Luik (eds.), *Antiquitates variae: Festschrift für Karl Strobel zum 65. Geburtstag*, Internationale Archaeologie. Studia honoraria 39, Rahden/Westf., 2019, p. 211–225.

Discuția pornește de la o stelă funerară, descoperită la Constanța, într-un mormânt creștin din secolele VI–VII, unde a fost reutilizată ca material de construcție. Dimensiuni: 1,30 × 0,41 × 0,05 m. Acum dispărută.

Publicată de Mark Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik*, III Bd., 1909–1915, Giessen, p. 29–31, cu următoarea traducere: „Grabmal an der Ruhestätte der Gebeine | der BDL, Tochter | der Bikru, Tochter der Bābath, Tochter der Schwester der Arath (Adath), der

Frau des Maslam, des Sohnes des °Ub, des Vaters des Hairân(?). Wehe!” citată în publicația din 2019 la p. 215. A fost preluată în principalele *corpora* de inscripții semite: CIS, 3907; PAT, 252; RES, 1038¹¹.

1 <i>npš' dryht tm'</i>	Grabmal an der Ruhestätte der Gebeine der
2 <i>br / dll bt</i>	<i>br / dll</i> , Tochter der
3 <i>bkr wbt</i>	<i>bkr</i> und Tochter
4 <i>b bt bt</i>	die zum Haus gehört, Tochter der
5 <i>'hth</i>	Schwester
6 <i>d'dt 'tt</i>	der Hausherrin, Frau des
7 <i>mšlm br</i>	<i>mšlm</i> , Sohn des
8 <i>'wb 'byh</i>	' <i>wb</i> , seines Vaters
9 <i>dhym</i>	(Sohn) des <i>hirm</i>
10 <i>hbl</i>	Wehe!

În prima parte a studiului, autorii fac o amplă cercetare asupra diplomei CIL, XVI, 68 (descoperită la Giurgiu?), care a avut ca titular un fost pedestraș (*ex pedite*) veteran (originar din *Stobi*, din provincia Macedonia), care servise în *coh(ors) I Claud(ia) Sugambr(orum)* din armata Moesiei Inferioare (vezi Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 228233, nr. 38); comandantul trupei (*praefectus*) era originar din *Palmyra*. Dar incursiunea savantă a autorilor este infructuoasă, prezența acestui ofițer neavând nicio relevanță pentru existența unei comunități palmyrene la Tomis. Mai verosimil ar fi să credem că este vorba de o familie de palmyreni din Dacia – urmașii unui veteran care servise într-un *numerus* de palmyreni din această provincie (de la Tibiscum sau Porolissum). Un grup de palmyreni s-au aciuat și la Viminacium în Moesia Superior¹².

Prezența unei comunități semite în orașul de la Pontul Euxin nu trebuie să ne mire; descoperirile epigrafice au pus în evidență chiar prezența unor elemente evreiești în orașele de la nordul Mării Negre (comunități iudaice, vezi în această privință: S. Usakov, D. Žuravliev, *Juden im antiken nördlichen Schwarzeerraum*, *Das Altertum* 59, 4, 2014, p. 279–302; prezentare în AÉ, 2014, 1161).

2298. Beidaud (jud. Tulcea). Altar de calcar. Dimensiuni: 63,5 × 33 × 29 cm. Primul rând scris pe coronament, al doilea pe mulară.

¹¹ Abrevierile sunt cele consemnate de autori: CIS – *Corpus Inscriptionum Semiticarum*, Paris, 1881–1962; PAT – D.H. Hillers, E. Cussini, *Palmyrene Aramaic Texts*, Baltimore and London, 1996; RES – *Répertoire d'Épigraphie Sémitique*, I–VIII, Paris, 1900–1968.

¹² În IMS, I, 72 se publică un fragment de lespede funerară din teritoriul orașului Singidunum cu reprezentarea unui bust palmyrean, iar alături o inscripție cu un scurt text palmyrean, tradus astfel: „Amon al lui Oggo al lui Shalma. Vai!”; se consideră că piatra a fost adusă de la Palmyra de soldații din legiunea IV Flavia, care au participat la războiul împotriva Zenobiei (RE, XII, 1925, col. 1347). După părerea noastră, personajul înmormântat la Singidunum provine dintre veteranii palmyreni de la Tibiscum; vezi spre comparație o stelă cu reprezentarea bustului defunctului și inscripție bilingvă de la Tibiscum (IDR, III/1, 167).

Victor H. Baumann, *Piese sculpturale și epigrafice în colecția Muzeului de Istorie și arheologie din Tulcea*, Peuce 9, 1984, p. 232–233; revizuire: Claudio Farre, *Una dedica a Silvano dalla Dobrugia (Moesia Inferior)*, *Epigraphica* 80, 12, 2018, p. 611–615 (= AĖ, 2018, 1404).

Deo Saṅ(cto) Silvano

pro salute

Imp(eratoris) Mar(ci) Ant(onii) Gordiani et (sic) Ulp(ius) Valerius 5 anus et filius eius Vlp(ius) Cludianus ara(m) CONLHGIO Siluani donauerunt per SACERDOTE VLP(-) 10 VLPIANV (sic!)

În r. 4, acel ET este o inabilitate de lăpăid, care ar trebui reprodusă <et>. Inscricția prezintă interes pentru evoluția latinei provinciale.

În r. 7, CONLHGIO, noul editor remarcă forma arhaică NL = dublu L; litera următoare, recunoscută ca *eta* grec (care a dat forma II = E). De remărcat, în același rând *ara*, cu pierderea terminației de acuzativ; același fenomen în r. 9/10 – frecvent în latina populară (care anunță evoluția spre protoromână) (Haralamb Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București – Paris, 1978, p. 210–211).

2299–2300. Mihail Zahariade, John Karavas, *Two Fragmentary Inscriptions from Halmyris*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Pontica 52, Suppl. VI, Constanța, 2019, p. 265–270.

2299. P. 265–268. **HALMYRIS.** Fragment de inscripție de calcar. Dimensiuni: 24 × 27 × 19 cm. Datăre (după autori) secolul al II-lea – eventual începutul secolului III.

În r. 1, editorii disting AVG, eventual AVGV, ceea ce arată că este o inscripție oficială. În r. 2, AMIANVS (cu ligatură A+M ?), autorii consideră că poate fi un antroponim *Am(m?)ianus*. În r. 3 citește CAS[tra] RES[tituit]: *cas(tra) res(tituit)*; dar în rezumat *cas[tra] ref[ecit]*.

Deși reproducerea fotografică nu este suficient de clară, sunt de făcut unele observații. În r. 1, AVG sau chiar AVGG arată că inscripția era oficială. În r. 2 este, probabil, finalul unui nume, [Maxi]mianus, care ne duce cu gândul la epoca primei tetrarhii; iar în r. 3 se văd

sigur literele ARES, ceea ce sugerează completarea *[Caes]ares*. Prin urmare, la începutul inscripției trebuie să fi fost numele (oficiale ale) împăraților Diocletian și Maximian, având în final *Augg(usti)*, iar în r. 2 și 3: *[et Fl(avius) Val(erius) Contantius et Galerius Val(erius) Maxi]mianus / [nobilissimi Caes]ares*. Ceea ce nu este o noutate absolută pentru Halmyris (vezi AÉ, 1995, 1345 = 1997, 1318b).

2300. P. 308, nr. 2, fig. 2 (foto). Fragment de inscripție funerară. Dimensiuni: 18,5 18 × 5 cm.

[- - - -]
[- -] *vix(it) an[nos]*
[- -] *me(n)se[s -]*
[- -] *fili[us - - -]*.

ABREVIERI

ÄAT	Ägypten und Altes Testament: Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AD	Αρχαιολογικόν Δελτίον, Athens
AÉ	L'Année épigraphique, Paris, 1888–
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Vienna, 1877–1897
AIAC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJHG	American Journal of Human Genetics
AJPA	American Journal of Physical Anthropology
AmAnthr	American Anthropologist
AMMR	Anuarul Muzeului Marinei Române, Constanța
AnB	Analele Banatului, Timișoara
AnȘUIași	Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Antiquity	Antiquity, University of York
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchRoz	Archaeologické Rozhledy, Praga
Argesis	Argesis. Muzeul județean Argeș, Pitești
Arhivele Olteniei	Arhivele Olteniei, Craiova
AUA–SH	Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, Alba Iulia
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin épigraphique in REG, Paris, 1888 –
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
I.British Mus.	<i>The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum</i> , Oxford, 1874–1916
Byzantina	Byzantina. Annual review of the Centre for Byzantine Research, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Lajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CAH	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCET	Zlatozara Gočeva, Manfred Oppermann, Nubar Hampartumian and Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. <i>Corpus cultus equitis Thracii</i> . 5 vols. « Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain », 74,1-5. Leiden 1979-1984. Vol. I, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, eds., <i>Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae</i> (1979); II,1-2, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, <i>Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. 1. Durostorum et vicinia, regio oppidi Tolbuhin, Marcianopolis et vicinia, regio oppidi Sumen</i> (1981) and ... 2. <i>Regio oppidi Targoviste, Abrittus et vicinia, Sexaginta Prista et vicinia, Nicopolis ad Istrum et vicinia. Novae</i> (1984): IV. Nubar Hampartumian. <i>Moesia Inferior</i>

- (*Romanian section*) and *Dacia* (1979); V, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Monumenta intra fines Iugoslaviae reperta* (1982)
- CepR Constantin C. Petolescu, *Cronica epigrafică a României*, SCIVA, București
- Chiron Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Berlin
- CIGD Ligia Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- CIMRM J.M. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 2 vol. 1956–1960
- CIRB V.V. Struve, *Corpus inscriptionum Regni Bosporani*, Moscow, 1965
- CNA Cronica Numismatică și Arheologică, București
- Corinth VIII.3 J.H. Kent, *Corinth, VIII.3. The Inscriptions 1926–1950*, Princeton, 1966
- Crisia Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
- CSA Current Swedish Archaeology, Swedish Archaeological Society, Stockholm
- Dacia Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
- Das Altertum Das Altertum, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
- DNP H. Cancik, H. Schneider (ed.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart, Weimar, 1996–2003
- EAIVR *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q*, București, 1994, 1996, 2000
- EphemNap Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- Epigraphica Epigraphica. Periodico Internazionale di Epigraphia
- Fortunatae Fortunatae. Revista Canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas, Universidad de la Laguna, San Cristóbal, Tenerife, Spania
- I.Hierapolis W. Judeich, *Inchriften*, in C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898, p. 67–180
- IDR *Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane*, colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. *Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate* (Ioan Iosif Russu), 1975; II. *Oltenia și Muntenia* (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. *Dacia Superior. Zona de sud-vest* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. *Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. *Zona răsăriteană* (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5 *Inscriptions d'Apulum* (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. *Apulum – Instrumentum domesticum*, București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
- IDRE Constantin C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, I–II, Bucarest, 1996–2000
- IG *Inscriptiones Graecae*, Berlin, 1873–
- IGB Georgi Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae* I–V, Sofia, 1956–1997

IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscripții latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)
IMS I	M. Mirković, S. Dušanić, <i>Inscriptions de la Mésie Supérieure. I. Singidunum et le nord-ouest de la province</i> , Belgrade, 1976
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscripțiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et territorium – Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Supplementa 2. Tomis et territorium Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
Istros	Istros, Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JAS	Journal of Archaeological Sciences, London – New York
LIMC V	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> , vol. V. 1–2, Zürich – München, 1990.
LGPN I	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica</i> , Oxford, 1987
LGPN II	M.J. Osborne, S.G. Byrne (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, II. Attica</i> , Oxford, 1994
LGPN IV	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea</i> , Oxford, 2005
LGPN V A	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, V A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia</i> , Oxford, 2010
LGPN V B	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V B. Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia</i> , Oxford, 2014
LGPN V C	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V C. Inland Asia Minor</i> , Oxford, 2018
Marisia	Marisia, Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I–II 1–3 (IGSK 9–10 1–3), Bonn, 1979–1987
O.Krok I	H. Cuvigny, <i>Ostraca de Krokodilô I. La correspondance militaire et sa circulation. Praesidia du désert de Bérénice II, O.Krok. 1–151</i> , Cairo, 2005
O.Krok II	A Bülow-Jacobsen, J.-L. Fournet, B. Redon, <i>Ostraca de Krokodilô II. La correspondance privée et les réseaux personnels de Philoklès, Apollôs et Ischyras. Praesidia du désert de Bérénice V, O.Krok 152–334</i> , Cairo, 2019
OLA	Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca/Paris – Budapesta
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998

Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PIR ²	E. Groag <i>et alii</i> , <i>Prosopographia Imperii Romani</i> , 2nd ed., Berlin, 1933–.
Pontica	Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
RE	Pauly-Wissowa, <i>Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart, 1893–
RÉG	Revue des Études Grecques, Paris.
Revista Bistriței	Revista Bistriței, Bistrița
RICIS	L. Bricault, <i>Recueil des inscriptions concernant les cultes Isiaques</i> , Paris, 2005
RIU	<i>Römische Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985 ; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMIA.SM	Revista Monumentelor Istorice și de Artă. Seria Monumente, București
RMM–MIA	Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, București
SCIM	Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923–
I.Smyrna	G. Petzl, <i>Die Inschriften von Smyrna</i> , I–II.1–2 (IGSK 23–24.1–2), Bonn, 1982–1990
SprawArch	Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław-Varșovia-Cracovia
Starinar	Starinar, Belgrad
StComSatuMare	Studii și Comunicări, Satu Mare
StudiaUBB.Historia	Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Studia Historia, Cluj-Napoca
StCl	Studii Clasice, București
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901–
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Musei Sabesieinsis, Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
I.Thrake Aeg.	L.D. Loukopolou <i>et alii</i> , <i>Ἐπιγραφές τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου μεταξύ τῶν ποταμῶν Νέστου καὶ Ἐβρου (Νομοὶ Ξάνθης, Ροδόπης καὶ Ἐβρου)</i> , Athens, 2005
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
VAMZ	Vjesnik Arheoloskog Muyeja u Zagrebu, Zagreb
VDI	Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
YES	Yale Egyptological Seminar
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad, Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn